

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus IX.

Fasciculus 3.

PÓLAY ELEMÉR

„Publius Mucius et Brutus... fundaverunt
ius civile“ (A köztársasági Róma
jogtudományának történetéhez)

SZEGED

1962

Redigunt

GYÖRGY ANTALFFY, ÖDÖN BOTH, LÁSZLÓ BUZA, ISTVÁN KOVÁCS,
JÁNOS MARTONYI

Edit

Facultas Scientiarum Politicarum et Juridicarum Universitatis Szegediensis

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkeszti

ANTALFFY GYÖRGY, BOTH ÖDÖN, BUZA LÁSZLÓ, KOVÁCS ISTVÁN,
MARTONYI JÁNOS

Kiadja

A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara
(Szeged, Lenin krt. 54.)

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

Felelős kiadó: Kovács István

Terjedelem: 4,50 A/5 iv. Megjelent 500 példányban
Szegedi Nyomda Vállalat 62-3562

1. Pomponius Enchiridiumában a következőket olvassuk a tulajdonképpeni római jogtudomány keletkezésére vonatkozólag:

„Post hos fuerunt Publius Mucius et Brutus et Manilius, qui fundaverunt ius civile” (D. 1. 2. 2. 39.)

„Post hos Quintus Mucius, Publii filius, pontifex maximus ius civile primus constituit generatim in libros decem et octo redigendo” (D. 1. 2. 2. 41.).

A két forráshely között, ha nem is éles, de bizonyos ellentmondás látszik fennforogni, amennyiben egyszer az előbbi három jogászt, majd Q. Mucius Scaevolát, a pontifexet nevezi Pomponius valamilyen formában a jogtudomány megalapítójának. A két forráshelyben mutatkozó bizonyosmértvű ellentmondás már a múlt század romanisztikáját is foglalkoztatta,¹ azonban a kérdéssel foglalkozók lényegében úgyszólván kizárólag a pomponiusi szöveg szóhasználatából indultak ki, s nem keresték az előbb említett három jogász és Q. Mucius Scaevola helyét az akkori társadalmi viszonyok és a többi jogászok között. Pedig így a kérdésre hamarabb kaptak volna valószínűleg feleletet. Kunkel² vizsgálatai e kérdésben igen nagy előrehaladást jelentettek, mert ő az első, aki 1941-ben a köztársasági jogtudósok társadalmi viszonyaira és származásukra vonatkozó adatokat rendszeresen összegyűjtve, azokat társadalmi milliőbe helyezve kívánja értékelni munkásságukat. Hasonló nyomokon halad sok vonatkozásban öt követően Schulz,³ aki talán még élesebben bontja ki azokat a szálakat, amelyek az ókori Róma republikánus jogászainak helyét a társadalomban és a jogtudományban meghatározzák. A múlt század végén Jörs⁴ kezdett meg egy olyan irányzatot, amely az egyes jogászokig lemenőleg kíván foglalkozni a köztársasági jogtudománnyal. Sajnos azonban ez a mű csak Appius Claudius, Cn. Flavius, Sextus Aelius, valamint a két Cato életére és munkásságára terjed ki, a tervezett nagy műnek ui. csak az első kötete került nyilvánosságra.

2. Ma a polgári romanisztika figyelme is egyre jobban a köztársasági jogtudomány felé fordul. Anélkül, hogy leértékelné a klasszikus jogtudományt, mind egyöntetűbben állítja azt, amit Dulceit⁵ úgy fejez ki, hogy „trotz der Spärlichkeit

¹ R. Schneider: Questionum de Servio Sulpicio Rufo 1. (Leipzig. 1834.) — F. D. Sanio: Varroniana in den Schriften der römischen Juristen (Leipzig. 1867.).

² W. Kunkel: Über die Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen in republikanischer Zeit (Festschrift f. A. Zycha. Weimar 1944.) és Herkunft und soziale Stellung der röm. Juristen (Weimar, 1952.).

³ F. Schulz: History of roman legal science (Oxford, 1946. és 1953), majd ennek némileg módosított, de az eredeti német kézirat alapján kiadott német kiadása: Geschichte der römischen Rechtswissenschaft (Weimar, 1961.) címmel.

⁴ P. Jörs: Römische Rechtswissenschaft zur Zeit der Republik (Berlin, 1888. I.).

⁵ G. Dulceit: Römische Rechtsgeschichte (München—Berlin, 1959.) 151. 1.

der Überlieferung kann kein Zweifel daran bestehen, dass die veteres die eigentlichen Schöpfer der römischen Jurisprudenz gewesen sind, auch wenn diese erst in den folgenden Jahrhunderten zu ihrer eigentlichen und höchsten Blüte gelangt ist.⁶ Ezt a nézetet még fokozottabban teheti magáévá a történelmi materialista szemléletű romanisztika, amely tudatában van annak, hogy ez a jelenség szükségszerű, hiszen a nagy római rabszolgauzemek kialakulásával létrejött árúcsere a köztársaság második felében élte virágzásának korát, nem pedig a principatus idején, a jogtudomány ún. klasszikus korában.

A köztársasági jogtudomány felé fordulás fokozott aktualitást ad a fent felvetett kérdésnek, tehát annak, hogy hogyan értelmezhető az idézett pomponiusi forráshelyekben mutatkozó bizonyosmértvű ellentmondás. A kérdés vizsgálata viszont közelebb kell, hogy vigyen bennünket egyrészt annak a kérdésnek megoldásához, hogy

milyen helyet foglal el a három együtt említett köztársasági jogtudós a római *republica* jogtudományában, másrészt ahhoz, hogy

hol észlelhető bizonyos olyan fordulópontra a köztársasági jogtudományban, amely már a principatus jogtudománya felé mutat, közelebről, hol található az átmenet a preklasszikus és klasszikus jogtudomány között.

1. A HÁROM JOGÁSZ KORÁNAK GAZDASÁGI, TÁRSADALMI VISZONYAI ÉS JOGÉLETE

I.

1. Ahhoz, hogy a fenti közvetlenül adódó és ebből közvetve folyó kérdésekre feleletet adhassunk, ismernünk kell annak a kornak termelési viszonyait, amelyben a nevezett három jogtudós élt, és ismernünk kell e termelési viszonyoknak a jogi felépítményre gyakorolt hatását.

A három jogász közül a legidősebb *M. Manilius* kb. ie. 195-ben született, tekintettel arra, hogy tudjuk, miszerint a praetori tisztséget 155-ben viselte. E tisztség viseléséhez ui. a *lex Villia* (ie. 180.) értelmében a betöltött 40. életév volt szükséges.

Ugyanilyen alapon következtethetjük, hogy az ie. 142-ben a praetori tisztségre megválasztott *M. Junius Brutus* 182. körül született.

P. Mucius Scaevola a praetori tisztséget 136-ban viselte; ebből következik, hogy születési éve legkésőbb 176-ra esik. Halálának időpontját tudjuk: ie. 115.

A nevezettek jogász tevékenysége tehát kb. ie. 170-ben kezdődhetett⁷ és tarthatott — közülük a legfiatalabb — *P. Mucius Scaevola* haláláig (ie. 115.). Mű-

⁶ Hasonló álláspontot juttatnak kifejezésre *Jörstől* kezdődően (id. m. 1. és 5. l.) *W. Kunkel* (*Römische Rechtsgeschichte*, Köln—Graz, 1956. 60. és k. l.), *H. Kreller* (*Das Problem des Juristenrechts*, Tübingen, 1932. 6. l.), *M. Kaser* (*Römische Rechtsgeschichte*, Göttingen, 1950. 151. l.), *F. Pringsheim* (*The unique character of roman classical law*. *JRS.* 34. 1944. 60. 1.), *F. Wieacker* (*Über das Klassische in der röm. Jurisprudenz, Recht und Staat*. Tübingen, 1950. 21. l.) stb.

ködési idejük tehát az ie. II. század hatvanas éveitől kezdődő mintegy fél évszázadot öleli fel.

2. Az első pun háború befejezése óta (ie. 241.) Róma mindinkább az árutermelő rabszolgagazdálkodásra tér át. Az ie. II. század győzelmes háborúi, a második, majd a harmadik makedon háború, a szíriai háború, Karthago megsemmisítése, a görög föld annexiója a rabszolgák hatalmas tömegét biztosította Róma számára.⁸ Ez a mezőgazdaság vonatkozásában a legtöbb mezőgazdasági üzem belterjessé válásához vezetett, hiszen a rabszolgák nagy száma ezt lehetővé tette. Persze, mint ezt Cato művéből tudjuk, ez leginkább a közép-itáliai, Rómához közelebb fekvő birtokokra vonatkozott. A mezőgazdaság legalább itt mindjobban a piacra kezdett termelni. Már Cato felhívja a figyelmet, hogy a jó gazda ott vásároljon földbirtokot, ahol a közelben nagy város, tenger, hajózható folyó, vagy jó forgalmas országút⁹ van (De agri cultura 1. 2.). Egyébként a rabszolgák alkalmazása a mezőgazdasági üzemekben szinte szükségszerűvé vált, mert a szabad embereket a rabszolgaszerző háborúkkal járó katonaszkedés elvonta a földműveléstől (Appianus: De bell. civ. 1. 7.). A rabszolgák számának növelése egy csomó idegen munkaerőt (rabszolgát) alkalmazó kézműipari üzem létrejöttét is lehetővé tette (ruha-, kádár-, fazekas-, rézműves üzem).⁹ A rabszolgák számának növekedése lehetővé tette Róma kereskedelmi flotta-parkjának növelését, tekintettel a rabszolgamunkaerővel hajtott gályákra. Az itáliai borkivitel így egyszerre megnőtt és az égei-világban mintegy kiszorította a görög borokat.¹⁰ A nemesfémeknek Rómába való özönlése, mint a hódítások következménye az állam pénzrendszerét is módosította. A meghódított Hispania ezüstbányái a pénzrendszernek a teljes sulyú bronz as-ról az ezüstalapra való áthelyezését vonta maga után, amely mellett a most már csekély sulyú (nem egészen 14 gr) bronz as váltópénz szerepét játszotta.

3. A gazdasági élet ilyen átalakulása szükségképpen egy csomó új életviszonyt hozott létre, amelynek szabályozásáról gondoskodni kellett. A forgalmi élet alapügyletnek, az adásvételnek meg kellett szabadulnia az eddigi sallangoktól, hiszen most már tömegével kötötték azokat. A rabszolgatömegek egyszerre való eladása, amelynél az egyenkénti mancipatio nem valósítható meg gyakorlatilag, szükségessé tette a bonitártulajdon kialakítását, ahol a traditio is tulajdonát ruházó hatással bírt az elbirtoklás fikciójának megkonstruálása mellett. Kialakult az elszegényedett parasztságból a kishaszonbérlok csoportja és a szabad bér munkások csoportja, ami a dologbérlet és a munkabérleti viszony szabályozását tette szükségessé. Az áruszállítások, főleg a tengeren, a vállalkozási szerződés jogi konstrukciójának kiképzését sürgették. Cato — mint ismeretes¹¹ — kereskedelmi társaságokat szervezett áruszállítás céljára. Szükségessé vált az ősi societās erco non cito (azaz a családi societās) mellett a kereskedelmi jellegű societās jogi formáinak kiképzése. A felélénkülő pénzgazdálkodás mel-

⁷ M. Maniliusról tudjuk, hogy már mint ifjú (adulescens) jogi döntéseket adott (Cic. de rep. 3.17.), tehát 25 éves korában már feltehetőleg aktív munkása volt a jogtudományak.

⁸ A pydnoi csata (i. e. 168.) után a makedonokkal szövetséges epirusi városok 150 000 lakosát adták el rabszolgának, 146-ban pedig Korinthusnak úgyszólván egész lakosságát (N. A. Maskin: Az ókori Róma története, Bpest. 1951. 144. és 150. l.).

⁹ Maskin id. m. 158. l.

¹⁰ Maskin id. m. 158. l.

¹¹ Maskin id. m. 159. l.

lett, amikor is a pénz mennyisége megszorodott,¹² megszűnt a manus iniectio keretében végbemenő embertelen személyi végrehajtás rációja és rugalmasabb végrehajtás formák (enyhített formájú személyi végrehajtás és vagyoni végrehajtás) kerülnek előtérbe. A pénzgazdálkodás azután széles lehetőségeket nyitott az uzsora- és hitelügyletek elterjedésére. Ezek mielőbbi jogi szabályozást igényeltek. Ekkor alakult ki az argentariusok rétege, s velük együtt a pénzváltó- és általában a bankügyletek.

Jóllehet tehát az ie. III. század második felében, azaz az első pun háborút befejező békekötés után megindul a nagy rabszolgauzemek kialakulása, mégis a II. század dereka, tehát jogászaink működésének ideje az az idő, midőn a termelési viszonyokban bekövetkezett nagyméretű változás (átállás a naturálgazdálkodást folytató patriarchalis rabszolgagazdálkodás rendszeréről az áru-termelő rabszolgauzemek rendszerére) következtében jelentkező életviszonyok, a fejlett árucsereszívonyok megérnek a jogi szabályozásra.

4. De nemcsak a gazdasági alap, hanem a jogi felépítmény szempontjából is a II. század dereka volt a köztársasági kor úgyszólván legmozgalmasabb szakasza.

A praetor peregrinus tisztségét ie. 242-ben létesítik azért, hogy a polgárok és peregrinusok közti jogvitákat lebonyolítsa.¹³ A civiljog és a praetor peregrinus által képzett jog tehát párhuzamosan fejlődött, anélkül, hogy kölcsönhatása jelentősebb mértéket öltött volna¹⁴ A II. század derekán azonban a praetor peregrinus által kialakított formularis perrendet civiljogi hatályra emelő lex Aebutia¹⁵ megnyitotta az utat a praetori jog számára, hogy az behatoljon a civiljogba és abban olyan forradalmi változást idézzen elő, amely végül is kétféle jognak egy magasabb szinten való egységesülését eredményezi.

Miért nem maradhatott meg egymásmellett a civiljog és a praetori jog kölcsönhatás nélkül, helyesebben miért kellett főleg a praetori jognak a civiljog tételei közé behatolnia?

A ius civile e korban tulajdonképpen a primitív és a polgárok közt alkalmazást nyerő árucseréjogot tartalmazza főként (persze a családjogot is, de a csa-

¹² Engels a manus iniectio eljárás kegyetlenségének okát a forgalomban levő pénzmennyiség csekély voltára vezeti vissza (A család, a magántulajdon és az állam eredete. Marx—Engels: Válogatott művek. Bpest, 1949. II. k. 311. l.). I. e. 200-ig a pénzmennyiség, különösen az ezüst valóban kevés volt, ekkor került azonban Hispania római uralom alá, s ennek ezüsthányából azután nagymennyiségű nemesfém került a forgalomba.

¹³ A régebbi felfogással szemben, amely szerint a praetor peregrinus „inter cives et peregrinos et inter peregrinos ius dicit”, F. Serrao (La „iurisdictio” del pretore peregrino, Napoli, 1954.) és D. Arriat (Le préteur peregrin, Paris, 1955.) kimutatták, hogy a magistratus iurisdictioja csak a civisek és peregrinusok jogvitáira vonatkozott, s a peregrinusok közti iurisdictio csak téves forrásértelmezés eredménye.

¹⁴ Persze ilyen kölcsönhatás azért volt, mert a praetor peregrinus alakszerűségeket mellőző gyakorlata hatott a civiljogra, viszont a formularis perrend bizonyos vonatkozásokban (pl. az eljárás két részre tagolódása stb.) a legis actios perrendre utalt.

¹⁵ A lex Aebutia keletkezésének időpontja meglehetősen vitatott. Az általánosabb felfogás szerint, amelyet pl. Th. Kipp (Geschichte der Quellen des röm. Rechts, Leipzig, 1919. 51. l.) képvisel, a törvény a II. század derekán keletkezett. Ezzel szemben F. P. Girard (La date de loi Aebutia, Mélanges de droit Romain, Paris, 1912. 108. l.) úgy véli, hogy csak Cicero korát megelőzőleg néhány évtizeddel keletkezett. A gazdasági és társadalmi viszonyoknak a II. század derekán végbement nagymérvű átalakulása inkább az előbbi álláspontot látszik alátámasztani.

ládjogi viszonyok a legszorosabb kapcsolatban vannak a vagyoni jogi viszonyokkal). A *ius civile* ez az érteleme azonban egy változásnak eredménye.

Pomponius a *Liber singularis Enchiridii*-ben a *ius civile* kifejezést kétféle értelemben használja. E kifejezés nála vagy

a jogászjogot jelenti (*ius civile, quod sine scripto, in sola prudentium interpretatione consistit*),¹⁶ vagy

amennyiben a kifejezés önmagában és nem más fogalmakkal összevetve szerepel, ott az egész római jogot jelenti. Ilyen értelemben mondja Pomponius a XII t. törvényre nézve, hogy „*ex his fluere coepit ius civile*” (D. 1. 2. 2. 6.). A XII t. törvény idején ui. nem volt még *ius publicum* és *ius privatum*, mint Pomponius idején; akkor tárgyilag a polgárok valamennyi életviszonyát rendező szabályok összessége, alanyilag a római polgárjogok (politikai jogosítványok, *commercium, conubium*) összessége adta a civiljogot. Ez természetes is, hiszen a XII t. törvény nemcsak un. magánéleti viszonyokat (vagyoni és családi), hanem közéletieket is (állami szervek működése, közbűncselekmények és velük kapcsolatos eljárás, rendészeti kérdések) rendezett.

Az első jelentős köztársasági jogász kommentárnak tekinthető műve (Schulz):¹⁷ Sextus Aelius Tripertita-ja az, amely az egész XII t. törvényt, annak interpretációját és a performákat felöleli, tehát az egész *ius civile*-t adja. Hasonló műről tudunk még a II. században élt L. Aciliustól (Cic. Lael. 2. 6.),¹⁸ amely szintén a XII t. törvényhez készült (vagy talán a Tripertita új kiadása lehetett), de a II. század többi jogászáinál, akár *ius civile*-kommentárt írtak, mint az ifjabb Cato, vagy civiljogot önálló rendszerbe foglaló munkát, mint Q. Mucius Scaevola, nem találunk olyan nyomot, amely arra mutatna, hogy ezek a munkák un. közéleti viszonyokra vonatkozó jogász megállapításokat tennének. Kimutatható ez Q. Mucius Scaevola nagy művében, amelynek egész tematikáját előbb Krüger,¹⁹ majd Schulz²⁰ rekonstruálta. Egyetlen fejezete nincs e nagy műnek, amely az un. közéleti viszonyokkal kapcsolatos szabályokkal (pl. az állami szervek működése, adózás, papi testületre vonatkozó rendelkezések stb.) foglalkoznék. Scaevola e munkájában szükségképpen támaszkodott három elődjének műveire, „*qui fundaverunt ius civile*”, hiszen — mint Schulz²¹ kifejti — Scaevola volt az utolsó köztársasági jogász, akinek érvei közt az *autoritas*-ra, az elődök tekintélyére való hivatkozás szerepel, mint azt a *caussa Curiana* esetében látjuk, ahol apja, P. Mucius Scaevola (a három jogász egyike) tekintélyére hivatkozik.

A *ius civile* nem mint jogászjog, hanem mint római jog értelmezésében tehát éppen jogászaink korában állott be a nagy változás. Míg ezideig a *ius civile* az egész római jogot jelentette, ez időtől kezdve már csak a római magánjogot, a későbbi *ius privatum*-ot. Hogy a jogtudósok munkája csak

¹⁶ D. 1.1.2.12. — A. Berger (From „*Jus civile*” to „*Civil Law*”, Festschrift f. G. Kisch. Stuttgart, 1955. 135. l.) ugyan azt vallja, hogy a forráshely interpolációgyanus lévén ez az álláspont nem helytálló, azonban nem kétséges, hogy ilyen kitételekben, hogy „*fundaverunt ius civile*”, vagy „*ius civile constituit*” Pomponius csak a jogtudományra és nem a római magánjogra (Berger) gondol.

¹⁷ Schulz id. m. 106—107. l. (Geschichte der röm. Rechtswissenschaft).

¹⁸ Schulz id. m. 106—107. l.

¹⁹ P. Krüger: Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts (München—Leipzig. 1912.) 64. l. 6. jz.

²⁰ Schulz id. m. 112. l.

²¹ Schulz id. m. 72—73. l.

a magánélet viszonyainak rendezését tartalmazó jogszabályokra vonatkozik, Ciceró már félreérthetetlenül rögzíti a következőkben:

„Sin autem quaeretur, quisnam iuris consultus vere nomina retur, eum dicerem, qui legum et consuetudinis eius, qua privati in civitate uterentur ... peritus esset” (De or. I. 48. 212.).

Kérdés, hogy milyen folyamat következménye volt az, hogy az egységes római jogban ez a kettéválás a közéleti és magánéleti viszonyokat rendező szabályok közt megindult?

A praetor peregrinus csak és kizárólag a civisek és peregrinusok közötti vagyoni jogvitákban ítélkezett, ott is csak azokban, amelyek az áruforgalommal kapcsolódtak. A lex Aebutia civiljogi erőre emelte i. e. 150. táján a formularis eljárást, amelynek keretében kialakult anyagi jogi edictum-normák a civis-peregrinus árucsereszabályozását adták. A praetor peregrinus által kiképzett ez a jog hatást a civiljogra szükségképpen csak abban a részében gyakorolt, amely megfelelt azon életviszonyok szabályozásának, amelyeket a praetor peregrinus edictuma is rendezett. Érintetlenül maradt azonban a civiljog többi területe, a későbbi ius publicumé, valamint az un. szakráljogé.

A régi ius civile ebben a praetor peregrinus edictuma által megteremkenyített részében új fejlődésnek indult, míg a ius civile többi területének fejlődésében egyelőre változás nem következik be. Ez csak akkor áll be e területen, midőn az állam elnyomó funkciója a rabszolgák és szegény szabadok lázadásai folytán mindjobban előtérbe kerül, tehát a közársaság utolsó századától.

5. A ius civile mellett alakul ki a fejlett árucseréjog, a praetori jog. A természet törvényei ugyan nem érvényesek a társadalomra, de itt valami olyan jelenséggel állunk szemben, mint a fizikában a közlekedő edények törvényszerűsége által jellemzett jelenség. Az alacsony és magas nivón álló két árucseréjog nem maradhatott meg egymás mellett, egymásra való hatás nélkül. A római polgárok árucsereszabályozó primitív ius civile mellett sok olyan igény nem nyerhetett bírói védelmet, amely a civis és peregrinus közötti viszonylatban védelemben részesült. A civisek egymásközti — természetesen lényegesen szűkebb körű — árucseréje jogilag kedvezőtlenebb elbírálás alá esett, mint a civisek és peregrinusok közötti árucseréje. Ez az állapot pedig nem volt fenntartható. A két „közlekedő edény” közötti kapcsolatot a lex Aebutia teremtette meg (éppen ezáltal vált a két edény közlekedő edénnyé), s ezzel lehetővé vált az, hogy a köztük levő nivóbeli különbségek felszámolódjanak.

E nivellálódásnak azonban komoly akadályát képezte a rómaiak merev forma-konzervatizmusa. A régi civiljog dogmáinak félretevése csak úgy egyszerűen nem volt lehetséges. A XII t. törvény parancsai értéktáblára vésve álltak a fórumon, s e szabályok, vagy azok egyikének, másikának félretevése az uralkodó osztály uralmának megdönthetlenségébe vetett hitet ingatta volna meg az elnyomott rétegekben. Gondoskodni kellett tehát olyan ideológiáról, amely a ius civile merev határait fellazítja.

Az i. e. II. században indul meg a görög filozófia beáramlása Rómába. E században anektálja Róma a görög földet, s ezzel megteremti e behatás objektív alapját. A II. század elején megjelennek a görög pedagógusok Rómában,

töbnyire, mint rabszolgák. A II. század hatvanas éveitől, tehát jogászaink működési idejének elejétől görög iskolák nyílnak meg Rómában, ahol az irodalmon kívül megismerkednek a tanulók a görög filozófiai rendszerekkel is.²² Az iskolákban oktatásra kerülő un. artes liberales közül a jogtudomány szempontjából a grammatika, dialektika és retorika tett szert különös jelentőségre.²³ Ezek közül is azonban az arisztoteleszi dialektika volt az, amely a római jogászok munkáját kifejezetten tudományos munkává formálta. A dialektika arisztoteleszi törvényszerűségei adták meg az alapot a definíciók, distinkciók, a különböző osztályozások kialakítására és így egy jogtudományi rendszer kialakítására.

Volt azonban a görög filozófiának egy másik hatása is. E filozófia termelt ki bizonyos ideológiai fogalmakat, amelyeket a rómaiak kiválóan alkalmasnak tartottak arra, hogy római talajra való átültetésükkel fellazítsák a *ius civile* merev kategoriáit és így lehetővé tegyék, hogy a civiljog és a praetori jog, azaz a primitív és a fejlett árucserajog közt a nivellálódási folyamat az utóbbinak az előbbire való behatásával meginduljon és e szintézisből kialakuljon az ókori világ legnagyobb árucserajoga.

Aristoteles a törvénnyel [*νόμος*] a méltányosságot [*ἐπιείκεια*] állítja szembe (Eth. Nic. 1137. a. és k. — Rhet. 1374 a. 27. és k.) Kialakul emellett a görög filozófiában a *κάλων καὶ δίκαιον* fogalma.²⁴ A fogalompár vetülete a rómaiaknál a *ius* és *aequitas*, ill. a „*bonum et aequum*” A nem jogi irodalomban az utóbbi kifejezés először a III. század fordulóján élt Plautusnál (Menaechmi 4. 2. 10.), a jogi emlékek közül pedig egy ie. 190—160. közt keletkezett *senatusconsultum*,²⁵ tehát éppen jogászaink működésének kezdetén szerepel. A praetori edictumban, amelynek tulajdonképpeni kialakulási folyamata a köztársaság utolsó 150 évére tehető, szintén szerepel a „*quanti aequum iudici videbitur*”²⁶ és a „*quod eius melius aequius erit*”.²⁷

Az *aequitas*, az *aequum* fogalom két irányban nyert alkalmazást a római jogban. Egyrészt mint a fejlett árucserajog, a praetori jog kifejezése ideológiai vonatkozásban, másrészt mint az „egyenlőség”. „*Par, quod in omnes aequabile est*”, mondja Cicero (De inv. 2. 67.). De erre utalnak későbbi szerzők is, akik szerint az *aequum ius* = *par ius*. Így az *aequitas* nemcsak arra volt alkalmas, hogy a „méltányosság” fogalmának a jogba való recepciójával a merev civiljog határait feloldja, de arra is, hogy megteremtse ideológiai alapját annak a szabadok közti formális jogegyenlőségnek, amely nélkül árucseraforgalom nem létezhet.

A másik fogalom, amely hasonló célokat szolgált, a *ius naturale*, valamint a *ius gentium* voltak. Az előbbi a *φύσει δίκαιον* az utóbbi a *κοινὸν δίκαιον* kifejezések latin fordítása.²⁸ A római jog elméletében a két fogalom kevés eltéréssel (a rabszolgaság pl. a *ius gentium* intézménye, de nem intézménye a természetjognak) azonos értékelést nyert. A *ius naturale* azonban — mint ismeretes

²² Maskin id. m. 165. 1.

²³ H. Coing: Zur Methodik der republikanischen Jurisprudenz. Studi in onore di V. Arangio-Ruiz. Napoli, 1952. I. k. 366. 1.

²⁴ F. Pringsheim: Bonum et aequum, SZ (Zeitschft. der Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch. Rom. Abt.) 1932. 52. k. 88. 1.

²⁵ Pringsheim id. m. 91. és k. 1.

²⁶ O. Lenel: Das Edictum Perpetuum. 1927. 3. kiad. 173. és 228. 1.

²⁷ Lenel: Edict. 304. 1.

²⁸ Schulz id. m. 87—88. 1.

— sohasem volt valóságos jog, a *ius gentium* pedig csak kezdetben, amikor a háború és béke jogát jelentette. Utóbb azonban — mint egy tanulmányunkban bizonyítottuk²⁹ — teljesen filozófiai fogalomná vált és a sokszor ellenkező látszat ellenére (a *ius gentium* un. intézményei) sem jelentett tételes jogot. Az emberbe oltott természetes felfogáson (*naturalis ratio*) alapuló „jog” (a természetjog), minden nép által ismert közös „jog” (a *ius gentium*) természetszerűleg szintén olyan fogalmak, amelyek alkalmasak egy tételes jog határainak fellazítására, s két jogterület között egy összeolvadási folyamat megindítására.

Schulz³⁰ a fennmaradt szövegrészek meglehetősen merev magyarázatával rámutat arra, hogy e fogalmak, mint az *aequitas*, a *ius naturale*, a *ius gentium* a köztársasági jogászok számára teljesen ismeretlen kategóriák voltak. Ez okfejtésben döntően arra a tényre támaszkodik, hogy Cicero említi általában először a kategóriákat és utána csak a klasszikus jogászok. Emellett hozzáteszi, hogy Cicero rhétor volt és nem jogász, a rhétoroknak pedig kevés köze volt a jogtudományhoz.

Ez a megállapítás azonban túl merésznek látszik és az általános irodalmi felfogással is ellenkezik. Mindenekelőtt — mint Kunkel is felveti^{30/a} — igen kérdéses, hogy helyes-e Schulz álláspontja abban a tekintetben, hogy a rhétoroknak a joghoz semmi köze sem volt. Nézetünk szerint persze Cicero elsősorban volt rhétor és csak azután jogász, de jogász volt, akinek művei a köztársasági jogtudomány szempontjából úgyszólván a legértékesebb forrást jelentik. Önala találjuk meg a római jog elméleti fogalmainak a körülírását jórésztben, s emellett nincs a jogélet olyan területe, ahol Cicero ne mondana olyat, ami ne tarthatna komoly érdeklődésre számot. Persze a szónoki hév őt sokszor elragadta, s ez a jogászai pontosság rovására ment. Azonban kétségtelen, hogy jó ismerője volt a jognak, hiszen bírósági szónoknál, ez szükségszerű jelenség volt. Cicero a *ius gentium*ot a *mos maiorum*mal hozza kapcsolatba (Or. part. 37. 130.), amiben ha van is bizonyos szónoki túlzás, azonban annyit mindenesetre jelent, hogy az előbbi fogalom nem először Cicerónál jelentkezik, hanem a múltból, a Cicerót megelőző időből ered.

Közismert, hogy a köztársasági jogtudomány legnagyobb alakjaitól, mint Q. Mucius Scaevolától, vagy Serviustól nem maradtak ránk művek, sőt valószínű, hogy azokat a klasszikusok sem nagyon ismerték (talán Pomponius ismerhette Servius műveit). A korábbi jogászokról így három jogászunkról, ill. azok műveiről még kevesebbet tudunk. Ebből azonban nem lehet arra következtetni, hogy ezek előtt ismeretlenek voltak e fogalmak. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a II. században még nem operáltak a jogtudósok e fogalmakkal. A II. század jogászai valamilyen kapcsolatba kerültek a görög filozófiával, ami vagy ellenkezést váltott ki belőlük, mint az idősebb Catoból, vagy a görög filozófia felé fordultak, mint Brutus, Scaevola, Servius stb. A civiljog merev határainak fellazítása a *lex Aebutia* után, tehát a II. század derekán parancsoló szükségletté vált, ehhez pedig bizonyos ideológiai alap megteremtése nélkül aligha foghattak. Ha pedig ilyenre szükség volt, úgy a filozófiai rendszerrel nem rendelkező rómaiak ezt csak a görög filozófiából vehették.

²⁹ Pólay E.: A római jogrendszer tagozódásának kérdése (Acta Pol. et Jur. Univ. Szegediensis. 1957.)

³⁰ Schulz id. m. 37—91. l.

^{30a} Kunkel recenziója Schulz id. munkájáról, SZ 1951. 68. k. 564. l.

A fentiekből tehát megállapítható, hogy
a nagy római árucseré éppen a II. század derekán bontakozik ki a hódító
háborúkat követő rabszolgabeözönlés folytán, s ennek következtében

a *ius civile* árucseréjogra és a közéleti viszonyokat szabályozó jogra differenciálódik oly módon, hogy utóbb a *ius civile*n már csak a polgárok közti árucseréviszonyokat rendező jogot kezdik érteni;

a primitív árucseréjogot jelentő *ius civile* és a fejlett árucseréjogot fel-
elölő *ius praetorium* a *lex Aebutia* közvetítésével szoros kapcsolatba kerül és

a görög filozófia megkezdi befolyását a római jogra.

Kétségtelen, hogy ilyen nagyszabású változások a római jogéletben a XII.
t. törvény létrejöttétől a principatus megteremtéséig nem voltak észlelhetők.

II.

1. Vizsgáljuk meg ezután azokat a társadalmi viszonyokat, amelyek a három
jogtudós működése idején érvényesültek.

A II. század derekának uralkodó osztálya kettős rétegződésű: a nobilitas
és a lovagság. Az előbbi főként a patriciusi nemzetségek tagjaiból adódott, vagy
legalább is ezek játszották benne a vezérszerepet, a másik a plebeiusok meg-
gazdagodott rétegéből került ki. Az előbbi hatalmának alapja a nagybirtok volt,
az utóbbiaké az, hogy az adóbérletek, a külkereskedelem, valamint a kereske-
delmi és uzoratóke az ő kezükben volt. A nobilitas tagjai, mint a provinciák
helytartói, a lovagok, mint a provinciái adók bérlői zsákmányolták ki a tarto-
mányokat. A nobilitas hatalmi szerve és legfőbb támasza a senatus volt, ami
természetszerűleg odavezetett, hogy a lovagok gyakran vettek részt a senatus
ellen irányuló szövetkezésekben.

A század második felére esik Rómában az osztályharc kiélesedése, amely
egyrészt a rabszolgák és rabszolgatartók, másrészt a hatalmas és az elnyomott
szabadok közt folyt. A II. század harmincas éveiben zajlik le (138) az addig
ismert legnagyobb rabszolgafelkelés, az első szicíliai felkelés, amely első ízben
rendítette meg alapjaiban a rabszolgatartó római köztársaság hatalmának pil-
léreit és először hívta fel a figyelmet arra, hogy a köztársaság túlélté már magát
és csak erős katonai monarchia tarthatja fenn a birodalom eddigi munkarend-
szerét

A II. század negyvenes éveiben indulnak meg a demokratikus mozgalmak
melyek a Gracchus-testvérek reformjai felé vezették és időlegesen meglehetősen
széles elnyomott rétegeket juttattak földhöz.

2. A II. századbéli római társadalom strukturájának ismeretéhez tartozik
az is, hogy milyen helyet foglaltak el e kor jogászai a római uralkodó rétegek
között.

A római jogtörténetnek általánosan elfogadott tétele, amely lényegében
Pomponius idézett munkájára támaszkodik az, hogy a római jogtudomány kol-
lektív jellege, amely a pontifexek collegiumának ebbeli hivatásából folyt, a
III. század elején felszámolódott és megindult a jogtudomány egyéni művelése.
Appius Claudius, Gn. Flavius, Ti. Coruncanus nevei jelzik ennek az útnak
elejét. Ennek az egyéni jogtudománynak persze súlyos korlátai voltak, és pedig:

egyrésről az, hogy a pontifexek hatása továbbra is megmaradt és sok vonatkozásban rugalmatlanná tette a maga kötött szemléleti módjával a jogtudomány fejlődését,

másrésről, hogy ha Rómában nem is alakult ki egy jogászrend, azért bizonyos családokban, mint a Claudiusoknál, Aeliusoknál, Muciusoknál a családi tradícióhoz tartozott a jogász működés.³¹ Ez pedig azt eredményezte, hogy az ősök auctoritását, melyre hivatkozni szokás volt (hiszen még Q. Mucius Scaevola is ezt tette), egyre terhesebbé váló örökségként hurcolta magával a család jogász tagja.

E kettős ballasztot azonban a köztársaság végén valami módon fel kellett számolni. A fejlődő árucseré egyre-másra vetette fel az újabb és újabb, jogi szabályozásra váró életviszonyokat, amelyek szabályozásának rugalmas megoldásban a tradíciók csak felesleges terhet jelentettek, hiszen Róma nagyhatalmi érdekei fejlett, virágzó kereskedelmet és ezt szabályozó, felesleges sallangtól mentes rugalmas árucseréjogot kívántak meg.

A frontáttörésnek két vonalon kellett végbemennie. Meg kellett egyrészt szabadítani a jogtudományt a papi befolyástól, amely a maga formakonzervatívizmussal a fejlődés egyre erősebb kerékkötője lett, másrésről be kellett juttatnia az uralkodó osztály most feltörő rétegeinek a maguk embereit a jogtudósok közé, olyan embereket, akik a családi jogásztradíciókat terhes örökségként már nem hordozták.

A régi és az új harca éppen a II. század derekán válik világossá:

megjelenik a jogtudományban a jogászok az a csoportja, akiknek a pontifexek kollégiumával, általában a papi kaszttal semmi kapcsolata sincsen, mert sem maguk, sem rokonaik nem viseltek és nem viselnek papi tisztséget (a Catok, M. Manilius),

másrészt a régi nobilitas tagjaival szemben előretörnek a lovagrendből származók, mint pl. a Catok.

Persze a régi irányzat tovább is érvényesül még, de egyre kisebb intenzitással. Így a Muciusok a pontifikális családi tradíciók terhes örökségét vonszolják magukkal, hiszen a család ügyszólván minden jelentős férfitagja papi, sőt főpapi tisztséget visel és ezzel kapcsolatban a jogtudomány művelése az ő régi nemesi családjuknak történelmi tradícióiból eredt. Kiváló munkásságuk ellenére sem tudtak így megszabadulni e tradíciók eredményezte korlátaiktól. Ezt igen szemléltetően bizonyítja P. Mucius Scaevola az a kijelentése, hogy inkább a birodalom pusztulását akarja látni, mintsem a jogszabályokból engedjen (Val. Max. 3. 2. 17), s Q. Mucius Scaevola, a fiú maradi állásfoglalása az ún. causa Curiana-val kapcsolatban a „verba” mellett, a „voluntas” ellen. A második században már anakronisztikussá váló szemléletük kifejezése P. Muciusnak az a mondása, melyre fia is hivatkozik, hogy ti. „nem lehet jó pontifex az, aki a jogtudományt nem ismeri” (Cic. de leg. 2. 19. 47.).

Jogászaink tehát olyan társadalmi környezetben éltek és működtek, amely éppen a nagy átalakulásokat, az új és a régi egyre élesedő harcát tükrözte s amely végül is a köztársaság bukásához és a katonai monarchia megeremtéséhez vezetett.

³¹ Krüger id. m. 52. 1.

2. A HÁROM JOGÁSZ HELYE A KÖZTÁRSASÁGI RÓMA JOGTUDOMÁNYÁBAN

I.

1. A köztársasági jogtudománnyal foglalkozó első igényes monográfia, amely Jörs tollából 1888-ban jelent meg, már rámutat arra, hogy a *iurisprudentia* és a jogtudomány nem teljesen azonos fogalmak. „Man darf — mondja Jörs³² — die Ausdrücke Jurisprudenz und Rechtswissenschaft streng genommen nicht gleich bedeutend gebrauchen. Der erstere ist weiter, umfasst jede fachmässige Beschäftigung mit dem Recht, der letztere nur die innere. Ergründung desselben”. Ezek szerint a *iurisprudentia* felölelte a régi jogászok minden tevékenységét, amelyet a jog alkalmazása körül, mint szakértők végeztek. Ide tartozott tehát a véleményadás (*respondere*), a felek felvilágosítása az előírt jogügylet formulái tekintetében (*cavere*), sőt esetleg az előírt szöveg előremondása (*verba praeire*), azon célból, hogy a fél a mondókában hibát ne ejtsen (bár a pontifexek ez a tevékenysége, mint Plinius mondja,³³ inkább vallási téren jelentkezett, amennyiben a magistratualis imákra vonatkozott), ide tartozott továbbá a felek perbeli cselekményeinek irányítása is (*agere*). Mindeme tevékenység közül azonban elsősorban a „*respondere*” volt olyan természetű, ahol a *iuris consultus* némileg saját elgondolását, véleményét is kifejhette, tehát alkotó munkát végezhetett. De némileg ilyen jellegű volt a „*cavere*” szóval jelzett tevékenység is. Itt ugyanis a *iuris consultus*nak nemcsak arra volt módja, hogy az előírt és alkalmazandó formulahelyet a kötendő ügyletekhez megjelölje, de maga is konstruált ilyen formulákat, persze szorosan a már meglévő formulákhoz kapcsolódva (pl. a *stipulatio Aquiliana*).³⁴

2. A köztársasági jogászok munkájában hatalmas változást idézett elő a formuláris eljárás civiljogi erővel való felruházása a *lex Aebutia* által ie. 150. körül. A felperes egy formulatervezetet terjeszthetett a praetor elé elfogadás céljából, s az alperes azon pl. egy *exceptio*ra utaló kifejezés beszúrásával bizonyos módosításokat tehetett, mint azt Schulz³⁵ kifejti. Azonban a felek jogilag képzetlenek voltak és az volt sokszor maga a praetor is. Ilyen módon a *iuris consulti* véleményének kikérése szinte nélkülözhetetlenné vált. „Die Schriftformeln — mondja Schulz³⁶ — des neuen Prozesses sind von den *iurisconsulti* geschaffen worden, wie die Spruchformeln des älteren Prozesses von den pontifices”. E bírósági eljáráshoz kapcsolódó jogász tevékenységben a „*respondere*” és „*cavere*” szavakkal jelzett tevékenység már mintegy összeolvad, hiszen a

³² Jörs id. m. 6. 1. 2. jz.

³³ Nat. hist. 28. 11.

³⁴ Schulz (id. m. 57. 1.) a *respondere* és *cavere* szavak által jelzett tevékenységet mintegy összevonja és lényegében egyértelműnek tekinti. Ez azonban nincs összhangban Cicero (De orat. 1. 48. 212.) megállapításával, aki szerint: „Sin autem quaereretur, quisnam *iuris consultus* vere nominaretur, eum dicerem, qui *legum et consuetudinis eius, qua privati in civitate uterentur et ad respondendum et ad agendum et ad cavendum peritus esset*”.

³⁵ Schulz id. m. 59. 1.

³⁶ Schulz id. m. 60. 1.

jogász véleményét lényegében az általa konstruált, s a praetor által az esküdt-bíróhoz intézett írásbeli formulában juttatja kifejezésre.

A köztársasági iurisprudentia e hatalmas fellendülése éppen három jogászunk működésének idejére esik, s így természetes, hogy helyüket a köztársasági jogtudományban, éppen elsősorban ez a körülmény szabja meg.

Mégis ahhoz, hogy e helyet pontosan meghatározhassuk, s így megállapíthassuk, hogy az ő működésük képezi elejét, derekát, vagy végét a jogtudomány egy periodusának, tehát feltárhassuk azt, hogy mikor állott be a döntő fordulat a köztársaságvégi jogtudományban, meg kell vizsgálnunk a köztársasági jogászok nevezetesebbjeinek munkásságát, társadalmi körülményeit. A vizsgálat persze a forrásadatok hiányossága folytán meglehetősen nehéz, de nem elvégezhetetlen.

3. Rendkívül komoly problémát jelent mindenekelőtt az, hogy milyen kritériumok alapján különböztessük meg az egyes köztársasági jogászok, vagy jogászcsoportok működését egymástól, s mit tekinthetünk irányadónak e vonatkozásban.

Kortársak véleményei nem állanak rendelkezésre abban a tekintetben, hogy milyen követelményeket támasztott a kor a jogászok működésével szemben. Milyen kritériumok voltak a jogtudósi minőség meghatározói. Talán Cicero nézetei jöhetnek figyelembe, mint aki Q. Mucius és Servius kortársa volt, s így azok közvetlen elődeinek munkásságát és annak társadalmi értékelését is ismerte.

Sajnos Cicero némely meghatározása a iuris consultusokról ill. munkájukról meglehetősen általánosságban mozog:

„Sin autem quaereretur, quisnam iuris consultus vere nominaretur, eum dicerem, qui legum et consuetudinis eius, qua privati in civitate uterentur et ad respondendum et ad agendum et ad cavendum peritus esset” (De orat. 1. 48. 212.).

E kitétel tulajdonképpen a szokásos jogász tevékenység leírása (respondere, cavere, agere), amely már a pontifexek jogász működésére is ráillett. Kissé közelebb visz bennünket a jogtudomány lényegéhez azonban egy másik ciceroi kitétel:

„Nam in iure cavere, consilio iuvare, atque hoc scientiae genere prodesse...” (De off. 2. 65.).

E megállapítás már arra mutat, hogy Cicero a jogtudományon valami alkotót ért, s nem egyszerű segédkezést jogügyletek megkötése körül, vagy formulák előre elmondását. Az ő idejében a formularis eljárás már majdnem egy évszázada civiljogi erőre emelkedett, az „in iure cavere” tehát nem egyszerűen azt jelentette, mint korábban a „cavere”, tehát a fél kioktatását a már meglevő és alkalmazandó formula tekintetében, hanem azt, hogy a praetor számára az in iure eljárásban közreműködött az írásbeli formula szövegének megkonstruálásában. A „consilio iuvare” szintén valami többet látszik jelenteni, mint egy meglevő jogszabályra, vagy más kidolgozott ügyleti formára való hivatkozást. Valami alkotó munkára utal ez, ami a „scientia” szóból is folyik.

Egy másik kitétel még közelebb visz ahhoz, amit Cicero a jogtudomány lényegének tart:

„Sed haec Crassus aliquando nobis expediet et exponat descripta generatim. Est enim ne forte nescias, heri nobis ille hoc,

Catule, pollicitus, se ius civile, quod nunc diffusum et dissipatum est, in arte genera coacturum et ad artem facilem redacturum” (De orat. 2. 33. 142.).

E szerint a jogtudománynak egyik feladata az, hogy a jog szabályait, amelyek rendezetlen tömegben vannak, fajták szerint csoportosítsa (generatim) és az „ars” nivójára emelje. Hogy mit kíván Cicero az „ars”-on érteni, azt egy másik kitételéből tudjuk meg:

„Existumo iuris civilis magnum usum et apud Scaevolam et apud multos fuisse, artem in hoc uno (S. Sulpicio). Quod nunquam effecisset ipsius iuris scientia, nisi eam praeterea didicisset artem, quae doceret rem universam tribuere in partes, latentem explicare definiendo, obscuram explanare interpretando, ambigua primum videre, deinde distiguere, postremo habere regulam, qua vera et falsa iudicarentur” (Brut. 152.).

Cicero első mondata különbséget tesz a Servius előtti jogászok és Servius között. Az előbbieket eszerint a jog ismeretével, sőt kiváló ismeretével (magnum usum) rendelkeztek, ami a gyakorlatban (usus) jutott kifejezésre, nyilván a szóbeli responsumokban és írásban „in causis forensibus”, mint azt *Schneider*³⁷ kifejti. Miben áll ezzel szemben az „ars”:

elsősorban az egészet részekre osztani,

aminek az értelme nincs feltárva, azt meghatározni,

ami homályos azt megmagyarázni,

valaminek vitás voltát felismerni és distingválni,

végül pedig felismerni a szabályt, amely az igazat a hamistól elválasztja.

Az osztályozás, a részekre bontás, a definiálás, az értelmezés, a megkülönböztetések, az általánosból az egyesre való következtetés mind olyan aktusok, amelyek eredetüket nem a római gondolkodásban, hanem a görög filozófiában lelik. Mindez a dialektika módszeréből adódik, amely Aristotelesre vezethető vissza.

Aristoteles Topika-jában (4. és 6. könyv) van lerögzítve — mint azt *Coing*³⁸ tömören vázolja — „die Kunst in den Einzelerscheinungen Gemeinsames und Unterscheidendes zu erkennen, danach Art- und Gattungsbegriffe zu bilden, die Methodik der Definition, die Unterscheidung der verschiedenen Bedeutungen der Worte, die richtige Form der Argumentation durch Schlüsse usw.” Dialektika alatt az ókorban azt a képességet értették, amellyel valaki az igazságot az ellenfél érvelésében levő ellentmondások felderítése és feltárása útján megállapította. Ebből következik, hogy amikor Cicero a görög tudomány dialektikus módszerén alapuló kritériumokat tett a római jogtudomány ismerveivé, a jogtudósok egyik legfontosabb feladatának a nézetek viták útján való tisztázását kellett, hogy tekintse. Így nyilvánvalólag egyik döntő kritériuma lehetett a korban a jogtudósi működésnek a kölcsönösen folytatott vita.

Az egyes jogesetek közti belső összefüggés felismerését és ennek kifejezésre juttatását emeli ki a jogtudomány kritériumául Cicero, midőn szemrehányást tesz egyes jogászoknak, szembeállítva őket Serviussal azért, hogy a belső összefüggés ellenére az egyes jogeseteket elkülönítve vizsgálják, jöllehet azok egységet alkotnak:

³⁷ *Schneider* id. m. 34. l.

³⁸ *Coing* id. m. 367. l.

„Sed iuris consulti . . . saepe quod positum est in una cognitione, id in infinita dispertuntur” (De leg. 2. 47.).

Végül a jogtudomány egyik főfeladatának tartja annak a fenti elveknek megfelelő oktatását:

„Nam non solum scire aliquid artis est, sed quaedam ars est etiam docendi” (De leg. 2. 47.).

A mondottakat összegezve Cicero a jogtudomány fejlettségét az alábbi kritériumok megvalósulása által látja jelezve:

első ismérvnek tartja az *alkotó jogász tevékenységet*, amelyhez nem elegendő a gyakorlat (usus) ismerete, hanem szükséges

a *jog elméleti művelése*. Ez a következőkben áll:

a *rendezetlen casus-ok „generatim” rendezése*,

a *genus, mint egység részekre osztása*,

a *definiálás*,

a *magyarázat*,

a *disztingválás*. Jogtudós tehát e szerint csak az lehet, aki a görög filozófia, az aristotelesi gondolkodási normák, tehát a *dialektikus módszer* birtokában van és azt alkalmazza. Ehhez képest a jogtudósi működéshez a más jogtudósokkal folytatott *viták* is hozzátartoztak;

de nem elegendő a jogtudósi működéshez a jognak fenti elvek szerinti ismerete és művelése, hanem szerves része annak a *jognak a fenti elvek szerinti oktatása*.

Arról, hogy a jogtudósi működés kritériumának tartaná Cicero a munka eredményeinek *írásbafoglaltságát*, említést nem találunk. Viszont kétségtelen, hogy Sextus Aelius óta nem volt egyetlen egy neves köztársasági jogtudós, aki ne hozott volna létre írásműveket (talán Aquilius Gallus volt e tekintetben kivétel), de Sextus Aelius előtt is voltak (pl. Appius Claudius Caecus), akik nemcsak előszóval respondeáltak, de munkájuk eredményét néha (pl. formulagyűjtés) írásban rögzítették. Arra, hogy a ciceroi kor az írásbeliségre meglehetősen súlyt helyezett, utal az is, hogy Cicero szónoklatai szövegét írásba foglaltatta, de ugyanezt látjuk Q. Mucius Scaevola bírósági beszédeivel kapcsolatban.

4. A Cicero által adott kritériumok nem adnak feleletet azonban a jogtudomány bizonyos tartalmi ismérveire. Ezeket a korábban mondottak alapján kell levezetnünk. Tanulmányunknak a három köztársasági jogász korának gazdasági és társadalmi viszonyairól szóló 1. fejezetében rámutattunk arra, hogy jogászaink korában indul meg a robbanásszerű fejlődés az árúcsereviszonyok terén. Ebből következik, hogy a *ius civile* ekkor differenciálódik árúcserejogra és közéleti viszonyokat szabályozó jogra, úgy, hogy a *ius civile* elnevezés az előbbi jogterület megjelölésére szolgál a továbbiakban. A *ius civile*, mint fejletlen árúcserejog mellett pedig megjelenik a fejlett árúcsere joga: a praetori jog.

A köztársasági jogtudomány adott szakaszának fejlettségét tehát az dönti el, hogy

egyrészt az *adott jogász művei kizárólag az árúcserejogra és ezenkívül esetleg ennek határterületeire* (családi jog, öröklési jog) vonatkozik, *vagy a közéleti viszonyokat szabályozó jogra is*,

másrészt, hogy *csak a civiljogot érinti e munkásság, tehát a primitív, vagy a praetori jogot is, tehát a fejlett árúcserejogot*.

Végül — és ez szintén tartalmi kritérium — vizsgálandó az *illető jogász munkásságának előremutató, vagy pedig konzervatív jellege*. E kritérium kapcsán különös figyelemmel kell lennünk az *illető jogász* családi körülményeire, arra, hogy a pontifikális hagyományokkal milyen mértékben volt terhelve.

5. Vizsgáljuk meg ezután három jogászunk előtt és után működő nevesebb republikánus jogászok munkásságát a fenti szempontok alapján — amennyire ezt a meglehetősen gyér forrásadatok lehetővé teszik — hogy Manilius, Brutus és P. Mucius Scaevola helyét a köztársasági jogtudományban megállapíthassuk.

II.

1. Pomponius (D. 1. 2. 2.) a köztársasági jogászok felsorolását lényegében *Appius Claudius Caecussal* (36. §.) kezdi,³⁹ bár más helyen együtt említi meg őt (7. §.) *Cn. Flavius*-sal, aki *Appius Claudius* irnoka (scriba) volt.

Kettőjük munkásságáról annyit tudunk meg Pomponiustól, hogy *Appius Claudius* valamilyen módon rendezte a polgári peres eljárás keresetformuláit (ad formam redigít has actiones), amelyeket azután *Cn. Flavius* közzétett. Ugyancsak az utóbbi tette közzé a pontifikális kalendáriumot (Cic. pro Mur. 11. 25. — Ad Att. 6. 1. 8. — Liv. 9. 46. 5. — Plin. Hist. nat. 33 17.) Pomponius arról beszél, hogy *Cn. Flavius* ellopta gazdájától a keresetformák rendezett gyűjteményét és közzé tette, s ezzel népszerűsége tévén szert, tribunus plebis, senator, majd curulis aedilis lett (7. §). Ezek az adatok a történelmi események helyes mérlegelése mellett bizonyos korrekcióra szorulnak. *Appius Claudius* nem volt a pontifexek kollegiumának tagja, s pontifex maximus sem volt. Mi célja lehetett a legis actios formulák ellopásának ez esetben. Ha azok a pontifexek titkos tudományának tárgyai voltak, úgy a pontifexektől, vagy éppen magától a pontifex maximustól kellett volna azokat ellopni, de nem egy e kollegiumon kívülálló állami méltóságtól. S ha *Appius Claudius* mégis a kollegium beavatott embere volt, vagy lett volna osztályhelyzeténél fogva, akinek, mint kiváló jogásznak rendezés céljából átadták a pontifexek rendezetlen formula-gyűjteményüket, vajon e vele annyira függő viszonyban levő scriba meg merte volna-e tenni *Appius Claudiussal*, a hatalmas államférfivel, a „Százkezűvel”, akinek az állami élet minden vonatkozásában döntő szava volt, hogy szembe helyezkedjék vele, az elnyomott néposztály, a plebs érdekeinek képviselőjében.

Ha *Cn. Flavius* valóban megtette volna *Appius Claudiussal* azt, amit Pomponius mond, a pontifexek és *Appius Claudius* hatalma politikai súlya összemorzsolta volna a névtelen kis irnokot, s nem juthatott volna a közéletben olyan jelentős szerephez, hogy senator és aedilis curulis legyen. *Jörs*⁴⁰ szerint *Appius Claudius* és irnoka egyetértve — mint a pontifexek kollegiumán kívülállók — publikálták az actioformulák rendezett gyűjteményét. Ez a megállapítás a fentiek szerint nyilvánvalólag helytálló, annál is inkább, mert ilyen, a két személy közti szembenállásról, amire a formulák ellopása látszik utalni, Pomponiuson kívül e formulagyűjteményről megemlékező írók egyike sem szól

³⁹ Őt megelőzőleg csak a leges regiae-t összegyűjtő P. Papiriusra és a XII t. törvény megalkotásánál tevékenykedő *Appius Claudius*ra, a fenti *Appius Claudius* ösére utal.

⁴⁰ *Jörs* id. m. 71. l.

(Cic. pro Mur. 11. 25. — Liv. 9. 46. — Val. Max. 2. 5. 2.), márpedig ilyen nevezetes eseményről feltétlenül szoltak volna, ha ez megtörtént.

Problematisabb azonban a másik kérdés. Livius az eseményre nézve azt mondja, hogy: „civile ius repositum penetralibus pontificum evulgavit” (9. 46.), s kb. erről beszél Valerius Maximus is (2. 5. 2.). E forráshelyek alapján Jörs⁴¹ is megállapítja, hogy „die in Buchform erfolgte Zusammenstellung geschah in Opposition gegen Pontifices”. A legújabb irodalomban azonban Schulz⁴² igen helyesen rámutat, hogy a pontifexek monopoliumának megtörésére nem volt szükség, hiszen az ügyleti és keresetformákat számtalanszor használták, s így azokat a pontifexeken kívül mások is ismerték. A pontifexek a patriciusi osztályból valók voltak egészen a III. század derekáig, tehát feltehető, hogy saját osztályuk előtt nem volt eddig sem különösebb titok ez a patriciusi osztályérdekeket szolgáló tudomány. Legfeljebb arról lehetett szó, hogy a plebeiusok számára volt az „titkos tudomány”. Kérdés azonban, hogy ie. 300 körül, tehát a formulagyűjtemény publikálása idején olyan élesek voltak-e a patricius-plebeius osztályellentétek, hogy a pontifexek „tudományának” közzététele a patricius osztályra csapást jelenthetett-e? Úgy véljük, aligha. A XII t. törvény közzététele még az osztályharc egy produktuma volt az V. század derekán. 150 év alatt azonban változtak a körülmények. Ie. 445-ben a lex Canuleia kiterjesztette a conubiumot a plebeiusokra. 367-ben a leges Liciniae Sextiae csökkenték a plebeiusok adósságterheit, maximálták a közföldről igénybevehető területeket és megnyitották az egyik consuli tisztséget a plebs számára. Röviddel ezután már a patriciusi praetura és a curulis aedilisi tisztség is megnyílik a plebs számára. Végül a lex Hortensia a concilium plebis határozatait (plebiscita) a patriciusokra nézve is kötelezővé teszi (286.). A legfontosabb magistratusoknak a plebs számára való megnyitása után számottevő osztályharcról a patriciusok és plebeiusok közt beszélni nem lehet, még kevésbé egy negyedszázaddal azon törvény meghozatala előtt, amely a plebs akaratát a patriciusokra nézve is kötelezőnek mondotta ki. Ekkor már más az uralkodó és elnyomott osztály rétegeződése. Ilyen körülmények közt a III. század fordulóján nem irányulhatott a pontifexek és a patriciusok osztályuralma ellen Appius Claudius és Cn. Flavius akciója. Ez csak olyan tevékenység volt részükről, amely a jogkereső közönség helyzetét kívánta megkönnyíteni tekintet nélkül a jogkeresők patriciusi, vagy plebeiusi származására. Végeredményben persze a tevékenység így is az új uralkodó réteg érdekeit szolgálta, mert a műveltség, az irni-olvasni tudás az uralkodó osztály monopoliuma volt, tehát csak ő hasznosíthatta maga részére a legis actiok formuláinak közzétételét.

2. Kérdés ezután, hogyan kell értékelnünk Appius Claudius és Cn. Flavius jogászai munkásságát. Pomponius szerint Appius Claudius nevéhez kétirányú jogászai tevékenység fűződik. Egyrészt ő gyűjtötte össze és rendezte a legis actiok formuláit (D. 1. 2. 2. 7.) másrészt egy könyvet írt „de ususpationibus” (D. 1. 2. 2. 36.).

Pomponius az a kitétele, hogy Appius Claudius „ad formam redigisset actiones” (D. 1. 2. 2. 7.) feltétlenül bizonyos rendező munkára utal. Jörs⁴³ szerint az „actiones” nemcsak a legis actiok formuláit jelentette, de bizonyos ügyleti

⁴¹ Jörs id. m. 71. 1. — Ez az álláspontja Th. Mommsennek (Staatsrecht. II. 45. l.) is.

⁴² Schulz id. m. 12. 1.

⁴³ Jörs id. m. 70—71. 1.

formákat is. Erre abból következtet, hogy Livius Cn. Flaviusról írja, hogy „civile ius repositum in penetralibus pontificum evulgavit” (9. 46.). A ius civile az interpretatíót jelentette, ez pedig az ügyleti formákat ölelte fel.⁴⁴ Hogy Appius Claudius rendező munkája milyen mérvű volt, megállapítani nem tudjuk, de nyilván igen primitív lehetett a mai fogalmak szerint. Erre abból következtethetünk, hogy a „redigere” kifejezést használja Pomponius Q. Mucius Scaevola pontifex tudományos rendező munkájával kapcsolatban is, midőn azt mondja, hogy a nevezett „ius civile primus constituit generatim in libros decem et octo redigendo” (D. 1. 2. 2. 41.). S még ennek a rendező munkának eredménye is lényegében csak egy tárgysorozat, mélyebb összefüggések nélkül, pedig ez a munka már a görög filozófia hatása alatt kialakult „generatim” osztályozást sem mellőzte. Milyen primitív lehetett tehát a mintegy két évszázaddal előbb élő és görög filozófia, dialektika által még nem érintett Appius Claudius rendező munkája.

A másik jogászai tevékenysége a „De usurpationibus” c. liber megírása. A vonatkozó pomponiusi kitétel igen sok vitára adott alkalmat már a római jog régebbi irodalmában is.⁴⁵ A legújabb irodalomban Schulz⁴⁶ azt a nézetet juttatja kifejezésre, hogy ebben az időben egy aránylag kis kérdésről szóló monografikus munka még a köztársasági kor értelmezésében sem hihető el. Ezzel szemben Mayer—Maty⁴⁷ igen tetszetősen fejti ki, hogy erről mégis szó lehet. Az összes lehetőségeket mérlegelve (a könyv vagy a dolog-ususra, vagy az usucapiora, vagy az elbirtoklás félbeszakadására, vagy a trinectiumra, tehát a manus ususanak usurpatiójára vonatkozott) úgy véli, hogy Appius Claudius idejében az usussal való manusszerzés félbeszakítása oly nagy szociálpolitikai jelentőséggel bírt, hogy Pomponius híradása megfelel a valóságnak, és Appius Claudius műve erre vonatkozott. Mégis úgy véljük, hogy Schulz nézete közelebb áll az igazsághoz.

Az a kitétel, hogy Appius Claudius „scripsisse... de usurpationibus, qui liber non extat” (D. 1. 2. 2. 36.), első pillanatban arra látszik utalni, hogy a szerző egy monografikus művet írt az „usurpatio”-ról, egy aránylag nem nagyobb jelentőségű jogintézményről. Történt volna pedig ez abban a korban, amikor a jogtudomány még nem is volt irodalmi jellegűnek mondható, hiszen az Appius Claudius után következő jogászok irodalmi munkásságáról egészen Sextus Aeliusig Pomponius semmiféle említést nem tesz, s így alappal nevezi Pringsheim⁴⁸ ezt a kort „vorlitererische Klassik”-nak. De ettől eltekintve, ha készült is e korban irodalmi mű, az csak átfogó jellegű lehetett, mint Sextus Aeliusé, amely az egész XII t. törvényt, annak interpretatíóját és a keresetformulákat tartalmazta, tehát lényegében a római jog egészét (az ún. szakrál-jog, amelynél állami szankciók nem jelentkeztek, lényegében nem is volt jog,

⁴⁴ Jörs id. m. 71. l. 1. jz.

⁴⁵ Sanio (id. m. 142. és k. 1.) Pomponius híradását kritika nélkül fogadja. Huschké (Zeitschft. für Civilrecht u. Prozess. N. F. 1846. 147. l.) az usussal kapcsolatos formulagyűjteményt lát benne, csupán Jörsnek (id. m. 87. l.) vannak kételyei a forráshely igazmondása tekintetében.

⁴⁶ Schulz id. m. 12. l.

⁴⁷ Th. Mayer—Maty: Roms älteste Juristenschrift. Mnemos. Bizoukidou. Thesaloniki. 1960. 221. és k. l.

⁴⁸ Fr. Pringsheim (Süddeutsche Juristenzeitung. 1948. 181 l.) fejti ki ezt a kérdést annak kapcsán, hogy a római jog valóságos klasszikus kora már a köztársaság idejében megkezdődik.

hanem vallási normák összessége). Az első monográfiák — mint később látni fogjuk — csak jó két évszázad múlva, Serviusnál jelennek meg. Persze tisztában kell lennünk azzal, ha itt monográfiáról beszélünk, hogy azon csak egy rendezett formulagyűjteményt érthetünk, mint pl. Manilius vételi stipulatioformula-gyűjteményét (Manilianae venalium vendendorum leges). Ebben az esetben azonban a cím nem precíz, mert ez mintegy a serviusi értelemben vett monográfiát (De usurpationibus) jelent, erről viszont Appius Claudius idején szó aligha lehet. De kérdés, hogy olyan, egyetlen jogintézménnyel (usus, usucapio, vagy trinoctium) kapcsolatos formulagyűjteményről is lehet szó e korban, mint Manilius korában. Úgy véljük nem. Manilius idejében az árucserre hatalmas fellendülésekor természetes volt, hogy e jogászunk a vételi garancastipulatiók formuláit összegyűjtötte egy műben, hiszen ezek jelentős számban alakultak már ki. Appius Claudius idejében azonban az életviszonyok semmiképpen sem iehettek oly differenciáltak, hogy az usurpationioval kapcsolatos formulák oly számban alakultak volna ki, hogy alkalmasak lettek volna egy egész liber megtöltésére. Különben is ilyen műre szükség aligha lehetett, hiszen Appius Claudius actioformula gyűjteménye valószínűleg az e korban ismeretes összes kereseti és ügyleti formulákat felölelte. Így nagyon valószínű, hogy az usussal usucapioval, usurpationioval, vagy éppen a trinoctiummal kapcsolatos egy-két formula — több nem lehetett — az „actio”-gyűjteményben szerepelt és így semmi sem indokolta külön egy ilyen könyv megírását. Valószínűnek látszik ezért Schulz nézete, mely szerint: „entweder stammt das Buch aus späterer Zeit und ist dem Appius Claudius zu Unrecht zugeschrieben worden, oder es ist eine bare Erfindung”.⁴⁹

Végül, ami Cn. Flavius könyvét, a ius civile Flavianumot illeti, az nem más mint az Appius Claudius-féle formulagyűjtemény⁵⁰ Valószínűleg azonban azt Cn. Flavius, mint szakképzett írnok, akiben megvolt a képesség magasabb állami tisztségek ellátására is, tovább rendezte. Erre látszik utalni, hogy e gyűjteményt róla nevezték el, s erre utal Cicero is, midőn azt mondja, hogy Cn. Flavius scribam . . . actionsque compouisse” (Ad. Att. 6. 1. 8.).

3. A két jogász munkájának értékelésénél a következők állapíthatók meg.

Munkásságuk mindenekelőtt irodalmi jellegű abban a korban, (a XII t. törvény közzététele és Sextus Aelius fellépése között), midőn a jogászok (Sernpronius a [„ὄφρος“] Caius Scipio Nasica, Quintus Mucius, Rómának Karthago-ba küldött követe) tevékenysége csak szóbeli responsumok adására szorítkozott a hagyomány szerint (D. 1. 2. 2. 37.). Tiberius Coruncanus ugyan Jörs⁵¹ feltételezése szerint írásműveket alkotott, Pomponius szövege azonban erre vajmi kevés támpontot nyújt.⁵²

Az Appius Claudius-féle kor ún. irodalmisága azonban éppen csak egy gyűjtemény leírásában áll, s semmiféle rendszerező tevékenységgel nem jár. Valószínűleg a szétszórta fellelhető kereset- és ügyleti formulák egy könyvbe való leírását jelentette, mindenféle belső rendszerezés nélkül. A „rendezés” csupán valamiféle összeállítást jelenthetett.

⁴⁹ Schulz id. m. 13. 1.

⁵⁰ Jörs ellenkezőleg (id. m. 73. 1.).

⁵¹ Jörs id. m. 77. 1.

⁵² „Cuius tamen scriptum nullum exstat, sed responsa complura et memorabilia eius fuerunt” (D.1.2.2.38.).

Hogy ez a formulagyűjtemény csak az ún. magánjogra vonatkozott, vagy ezenkívül „közjogi szabályokra” is kiterjedt, közvetlenül már nem állapítható meg. Mindenesetre csak a *ius civile*vel volt kapcsolatban, s nem volt figyelemmel a már mintegy fél évszázada működő praetorok jogképző tevékenységére, amely persze ezidőben még igen gyermekcipőben járhatott, hiszen az első pun háború befejezése előtt vagyunk, amikor még a nagy árúcsere kibontakozása el sem kezdődött.

Osztályhelyzetüket illetően Appius Claudius, ha nem is volt a pontifexek kollegiumának tagja, a Claudiusok nemzetségéből származott, Róma egyik legelőkelőbb családjának tagja volt, aki nyilván — bár rugalmas, tevékeny ember lehetett — családja és osztálya tradícióinak hű képviselője volt. A jogász hivatás családjában valószínűleg nemzedékről nemzedékre öröklődött, hiszen valamelyik őse a XII t. törvényt szerkesztő decemvirek között szerepelt.

A *Sextus Aelius*ig (a III. század fordulója) terjedő korszakot a római jogászok vonalán tehát a primitív és az egész jogéletet felölelő nemesi tradícióktól befolyásolt jogász tevékenység jellemzi. Ez a jogtudomány a pontifexek befolyásától csak annyiban szabadult meg, hogy most már nem a pontifexek hivatászerű kollektív munkájának eredménye, hanem megindul a jogtudomány egyéni művelése is a pontifexek kollegiumán kívülálló, habár a pontifikális tradícióktól nem mindig mentes államférfiak részéről. Ez a jogász tevékenység csak kivételesen ölt irodalmi formát, lényegében sokkal inkább szóbeli jellegű és a szájhagyomány tartja fenn.⁵³

III.

1. *Sextus Aelius* munkássága mintegy határmesgyét képez a köztársaság régebbi és újabb jogtudománya közt. Az ő munkássága tükörképe a régi „*iurisprudentia*” és az új „jogtudomány” találkozásának.

Sextus Aelius „jogtudósi” munkásságát a forráshelyek három irányban jelölik meg:

„*Sextus Aelius alias actiones composit et librum populo dedit, qui appellatur ius Aelianum*” (D. 1. 2. 2. 7.). —

„*Et extat illius liber, qui inscribitur Tripertita, qui liber veluti cunabula iuris continet. Tripertita autem dicitur, quoniam lege duodecim tabularum iungitur interpretatio, dein subtextitur legis actio*” (D. 1. 2. 2. 38.). —

„*Eiusdem esse tres alii libri referuntur, quos tamen quidam negant eiusdem esse*” (D. 1. 2. 2. 38.).

Mindenekelőtt tehát tőle származik egy formulagyűjtemény, amelyet *ius Aelianum*-nak neveztek (D. 1. 2. 2. 7.). nyilván a *ius Flavianum* mintájára,⁵⁴ Való-

⁵³ *Ti. Coruncanius*sal kapcsolatban mondja *Pomponius*: „*responsa complura et memorabilia eius fuerunt*” (D.1.2.2.38.).

⁵⁴ Ma már elavultnak tekinthető a régi irodalomban uralkodó az a felfogás, mely szerint az *ius Aelianum* és a *Tripertita* azonos mű volnának (*Schöll, Voigt*).

színü azonban, hogy a két formulagyűjtemény közt bizonyos különbség mutatkozik. Mint *Jörs*⁵⁵ kimutatta, amíg az Appius Claudius-féle gyűjtemény egyaránt tartalmazott ügyleti és kereseti formulákat, a *ius Aelianum* tartalmát csak kereset formulák tették ki.⁵⁶ Emellett a mű alapja nyilván a *ius Flavianum* volt, s ezt revidéálhatta Sextus Aelius oly módon, hogy az elavult formulákat elhagyta belőle és újabb formulákat vett fel abba. Ez a különbség azonban csak azt jelentette, hogy a *ius Aelianum* tartalma szűkebb, mint a *ius Flavianum*é, lényegében azonban egyazon jogi irodalmi formát mutatott mindkettő, a legprimitívebb formát: a formulagyűjteményt.

Sextus Aelius másik műve a *Tripertita*. Ez magának a XII t. törvénynek szövegét közli az interpretatioval és a *legis actiok*kal. Ez a mű azonban — annak ellenére, hogy a *legis actiok* formuláit is tartalmazta — nem volt már formulagyűjtemény, hanem ennél több. Cicero (*De orat.* 1. 240.) a művet kommentárnak nevezi:

„Et is Sex. Aelii commentariis scriptum protulisse”.

A kommentár kezdettől fogva magyarázatot jelentett bizonyos szöveghez. Önként adódik tehát, hogy az „interpretatio” a XII t. törvény egyes tételeihez kapcsolódik és talán a *legis actiok* formulái is.⁵⁷ A törvénytörvény és az interpretatio szoros kapcsolatára látszik utalni Pomponiusnál a „*iungitur*” ige (*D.1. 2. 2. 38.*). A „három rész”-re utaló *Tripertita* kifejezés pedig nem három formailag elkülönülő és helyileg szétválasztott részt jelent (törvénytörvény, interpretatio, keresetformulák), hanem sokkal inkább három, eredetét és tartalmát illetően szeparálható, de egyetlen könyvben összekapcsolódó anyagot (*extat illius liber, qui inscribitur Tripertita*) foglalt össze itt a szerző. — Persze további kérdés, hogy mi töltötte ki az interpretatiót, mint a *Tripertita* tartalmilag második részét. Erre nézve Cicero, Gellius stb. adnak bizonyos felvilágosítást. Így pl. a törvény bizonyos szavainak magyarázata foglalhatott itt helyet, mint pl. a „*penus*” szóval kapcsolatban (a *penus* kitétel a hagyományt előíró végrendeletben szerepelt rendszerint), annak értelmezése kapcsán (*Gell. 4. 1. 10.*), sőt továbbmenőleg, Sextus Aelius bizonyos jogászai elmélyültségre valló magyarázatot ad egy rabszolgavételre vonatkozó *mancipatio*s formulával kapcsolatban a *mora creditorisra* nézve (*D. 19. 1. 38. 1.*). Emellett persze az interpretatio keretében szerepelt a végrendeleti *mancipatio*-, *stipulatio* formulák, valamint a látszatügyletek, mint az *adoptio*, *emancipatio*.⁵⁸

Végül lehetséges — habár egyesek szerint vitatott — hogy még három könyvet írt Sextus Aelius. Ezeknek a címéről, tárgyáról azonban mit sem tudunk és aligha valószínű, hogy e szerző ilyen műveket írt volna. A *Tripertita* kimerítette a kor egész jogtudományát, ezenfelül legfeljebb egyes jogintézményeket érintő monográfiákról lehetett volna szó. Hogy pedig ilyenek léte e korban mennyire problematikus, azt már Appius Claudius „*De usurpationibus*” c.

⁵⁵ *Jörs* id. m. 70—71. l.

⁵⁶ Pomponius úgy jellemzi e gyűjteményt, mint amelyet könyvalakban a nép számára publikált a szerző (*D.1.2.2.7.*). *Jörs* (id. m. 103. l.) szerint ez csak hivatalos gyűjtemény lehetett ilyenformán, viszont Sextus Aelius idejében az ügyleti formulák már elvesztették hivatalos jellegüket, s csupán a keresetformulák tartották azt meg.

⁵⁷ *Schulz* id. m. 42. l.

⁵⁸ *Jörs* id. m. 107. l. — *Klebs* RE (Pauly—Wissowa: Realencyklopedie) I. k. 572.

állítólagos monográfiájával kapcsolatban mondottaknál láttuk. Így inkább valószínűnek látszik az az irodalmi felfogás, hogy itt Sextus Aelius neve alatt futó, de későbbi szerző által írt műről, vagy egy későbbi, ugyancsak Sextus Aelius nevet viselő szerző művéről lehet szó.⁵⁹

2. Kérdés, hogy a görög filozófia hogyan hatott Sextus Aelius jogászi munkásságára? E jogász éppen az ie. III. század fordulóján élt, tehát a görög kultúra Rómába való behatolásának kezdetén volt javakorabeli férfi. A consulatust 198-ban viselte. Ez azt jelentette, hogy munkásságának csúcspontja éppen arra a korra esik, amikor — befejeződvén a második pun háború (ie. 201.) — a görög kultúra mint „forgószél Itália felett” jelenik meg Rómában. Kérdés azonban, hogy Sextus Aeliust mennyire hatotta át e kultúra, s ennek kapcsán a későbbi köztársasági jogászokra oly nagy hatást gyakorló görög filozófia? Kétségtelen, hogy Sextus Aelius ismerete a görög filozófiát úgy, mint ahogy ennek a kornak magas műveltségű emberei ismerhették, azonban az sohasem állott közel hozzá. Kijelentése szerint: „akar ugyan filozófolni, de keveset” (Cic. de rep. 18. 30.). Ez nem is csoda. A görög iskolák még csak a II. század hatvanas éveiben nyílnak meg Rómában⁶⁰ és Sextus Aelius fiatalabb kortársa, az idősebb Cato — mint ismeretes — még kemény ellenállást tanúsított a görög kultúra beáramlása ellen, bár kétségtelen, hogy élete utolsó szakaszában maga is indíttatva érezte magát görögül tanulni. Ez időben még egy kettősség mutatkozott Róma politikai vezető rétegében. Egyfelől ott állott Scipio Aemilianus maior a hellenisztikus kultúra recipiálásának híve, másrészt Cato maior, a latin reakció képviselője. Az ifjabb Scipio Aemilianus egyaránt csodálója volt örökbefogadó nagyapjának és az „ösi római erkölcsök” harcosának, az idősebb Catonak.⁶¹

Ilyen körülmények közt nyilvánvaló, hogy Sextus Aelius, aki maga is e kor politikai vezető rétegéhez tartozott, előbb aedilisként, majd mint consul, valamint censor valami középálláspontot foglalt el a görög kultúrával, s így a filozófiával szemben. Művei mindenesetre még nem tükrözik észrevehetően a görög hatást. Kétségtelen, hogy foglalkozik a „penus” (=házon belüli javak) mibenlétével, de a vonatkozó forráshelyből nem a „penus” definíciója, tehát az absztrakt fogalommeghatározás, hanem csupán a penus tartalmának példálózó felsorolása tűnik ki:

„Sextus (Aelius) autem Caecilius etiam tuis et cereos in domesticum usum paratos contineri legato scribit” (D. 33. 9. 3. 9.).

Szómagyarázatra utal a Tripertitara vonatkozó az a cicerói kitétel, mely szerint: „studia Aeliana: quod et verborum prisca vetustas cognoscitur” (Cic. de or. 1. 139.). Ebben Cicero Sextus Aelius könyvével való foglalkozást ajánlja a régiségkutatóknak, mely szerinte világot vet az elavult szavak értelmére.

Jogszabályértelmező tevékenység látszik kitűnni a Celsustól származó és Sextus Aeliusra utaló alábbi szöveghelyből:

„Si per emptorem steterit quominus ei mancipium traderetur, pro cibariis per arbitrium indemnitem posse servari, Sextus Aelius, Drusus dixerunt” (D. 19. 1. 38. 1.).

⁵⁹ Jörs id. m. 110. 1. és Schulz id. m. 42. 1.

⁶⁰ Maskin id. m. 165. 1.

⁶¹ Maskin id. m. 164—165. 1.

Mindezekben persze még jeleit sem nagyon láthatjuk a görög filozófia hatásának, amelynek következtében a későbbi köztársasági jogtudomány rendezett, osztályozott, definiált, értelmezett, disztinált stb.

3. Ami a jog oktatását illeti, ebben Ti. Coruncanus példájára Sextus Aelius is résztvevő konzultációk formájában. Erre utal Cicero, midőn azt mondja, hogy „ea respondebat, quae eos, qui quaesissent et cura et negotio soluerent” (De rep. 1. 30.) és Pomponius, aki szerint „deinde Sex. Aelius et frater eius P. Aelius et P. Atilius maximam scientiam in profitendo habuerunt” (D. 1. 2. 2. 38.). Hogy azonban sem Ti. Coruncanus, sem Sextus Aelius ezirányú tevékenysége nem lehetett jelentős, ez — mint arra Schulz Ti. Coruncanus vonatkozásában rámutat⁶² — kiviláglik abból, hogy minden adat hiányzik arra nézve, hogy ezeknek jelentősebb tanítványai lettek volna. Különben is valószínű, hogy e respondeáló-oktató tevékenység nem Tiberius Coruncanussal kezdődik, hanem már korábban.

4. Sextus Aelius munkássága teljesen irodalmi jellegű. Nyilván ő is folytatott azonban az írásbeliségtől mentes respondeáló tevékenységet, amelyre a már a jogi oktatásban való részvétele kapcsán idézett forráshelyek (Cic. de rep. 1. 30. — Pomp. D. 1. 2. 2. 38.), továbbá az a kitétel utal, mely szerint Aelius „etiam ad dicendum paratus” (Cic. Brut. 78.) volt.

Mégis feltehető, hogy az ő korának jogászai munkáját sem jellemzi még a következetes irodalmiság. Erre utal azoknak a jogászoknak jellemzése Ciceronál, valamint Pomponiusnál, akik Sextus Aeliussal együtt nyernek említést.

„Deinde Sextus Aelius et frater eius, Publius Aelius et Publius Atilius maximam scientiam in profitendo habuerunt... Atilius autem primus a populo sapiens appellatus est” (Pomp. D. 1. 2. 2. 38.).

Ugyanakkor L. Aciliusról Cicero a következőket mondja:

„Scimus L. Acilium apud patres nostros... appellatum esse sapientem... quia primus esse in iure civili putabatur” (Lael. 2. 6.).

A fentiekből kitűnően sem P. Aelius, sem P. Atilius, sem L. Acilius után nem maradtak irodalmi művek. Ez annál inkább így lehet, mert ha az ilyeneknek csak emlékezete is maradt volna fenn, úgy Pomponius nyilván megemlítette volna, hogy „scripsit librum, qui non extat”, mint azt másutt, pl. Appius Claudius vonatkozásában megteszi (36. §.). Cicero Aciliusra vonatkozólag tett megjegyzésének analízise ugyanerre az eredményre vezet. Ha tehát a nevezetteknek esetleg voltak is irodalmi művei, mint azt Acilius esetében Krüger⁶³ egy kommentár formájában lehetségesnek tartja, akkor is valószínű, hogy e jogászok nevét szóbeli véleményosztogató tevékenységük tartotta fenn. Erre utal a neveik mellé „fűzött „sapiens” jelző is, amely a nagy nyilvánosság előtt folytatott tevékenység eredménye szokott lenni, amely nagy népszerűséget szerzett az illető

⁶² Schulz id. m. 13. 1. — Helytelen Jörs nézete (id. m. 76. 1.), aki Ti. Coruncanus tevékenységét úttörőnek tekinti.

⁶³ Krüger id. m. 12. 1.

jogásznak, s nem az írásbeli munka következménye. Sextus Aelius tehát munkásságának irodalmiságával is kitűnik kortársi közül.

Az irodalmiság kérdéséhez kapcsolódik az, hogy vajjon bizonyos tudományos jellegű rendszer, amely az egyes esetekre vonatkozó döntések, megoldások belső összefüggésein épül fel, fellelhető-e Aelius műveiben?

A *ius Aelianum* egyszerű formulagyűjtemény volt, amely a *ius Flavianum* egy részének (*actio*-formulák) modernizálását tartalmazta. Ebben, úgy véljük, semmiféle rendszerről nem lehetett beszélni. A *Triperita* „rendszerét” a XII t. törvény szövege szabta meg, s az egyes törvényszakaszokhoz kapcsolódtak valószínűleg kommentárjelleggel az *interpretatio* anyagok (szómagyarázat, végül formulák), s az *actio*-formulák. A törvény szövegének domináló szerepe mindent meghatározott e könyvben, úgyhogy a szerző rendszerező tevékenységének semmiféle helye nem nyilhatott. Teljesen elhibázott ezért *Voigt*⁶⁴ feltételezése, mely szerint egy ún. *Aelius-System* létezett, amely bizonyos mértékben a *Sabinus*-rendszerben visszatért. Ez főleg Cicero „*Aeliana studia*” kitételének (*De orat.* 1. 43. 193.) félreértésén alapszik, mert *Voigt* úgy véli, hogy ez a *ius civile* művelésére és tanulmányozására vonatkozik, nem pedig nyelvtani és régiségtani tanulmányokra, mint az a szöveg összefüggéseiből kitűnik.

5. Kérdés ezután, hogy Aelius munkássága az egész akkori római jogra, vagy csak a „magánjogra” terjedt ki. *Jörs*⁶⁵ határozottan állapítja meg, hogy sem a szakrál-, sem a közjogra nem vonatkozott az ő munkássága, csupán a magánjogra. Ez azonban nem helytálló. Közismert *Livius*nak az a megállapítása, hogy a XII t. törvény „*fons omnis publici privatique iuris*”. Persze *Livius* itt saját korának *ius publicum-ius privatum* kategóriáit vetíti vissza a XII t. törvény korára, amely ezeket a kategóriákat nem ismerte, de nyilvánvaló, hogy a XII t. törvény a közéleti viszonyok rendezéséhez is hozzájárult, ha nem is ölelte fel azoknak teljes szabályozását, hiszen erre szükség nem volt, mert a „közjog” más törvényekben, szabályokban nyert lefektetést. Tudjuk, hogy a XII t. törvény a *crimina publica*-val is foglalkozott, városrendészeti, szakrális színezetű szabályokat is felölelt. Ha pedig ez így volt, úgy Aelius *Triperita*-jának a XII t. törvény közéleti viszonyokat rendező szabályaival is foglalkoznia kellett. Egyébként *Lenel Palingenesia*-jába felvett Aelius-féle töredékek egyike (I. k. 2.) temetkezéssel kapcsolatos városrendészeti szabályt és ennek értelmezését tartalmazza:

„*Mulieres genas ne radunto, neve laessum funeris ergo habento. Hoc veteres interpretas Sex. Aelius; L. Acilius non satis se intelligere dixerunt, sed suspicari vestimenti aliquod genus funebris*” (*Cic. de leg.* 2. 23. 59.).

Ugyanez a forráshely utal arra, hogy Sextus Aelius kortársa *L. Acilius* is foglalkozott ilyen kérdésekkel a „magánjogi” kérdéseken felül.

Ez azt mutatja, hogy a korszak jogászáinak munkásságában még nem különült el a *ius civile* árucseréviszonyokat rendező része a többitől.

⁶⁴ *M. Voigt: Über das Aelius und Sabinussystem. Abh. d. Sächs. G. d. W.* 1875. 321. és k. l.

⁶⁵ *Jörs id. m.* 102. 1.

6. A fentiek alapján megállapítható, hogy

Sextus Aelius jogászi munkássága egy a görög filozófia hatásától még alapján véve mentes irodalmi munkásság olyan korban, midőn az irodalmiság még mindig nem általános. Ez a munkásság részben még az elődök tevékenységének közvetlen folytatása (ius Flavianum — ius Aelianum), részben azonban már gyűjtőgözető munka helyett az alkotó, a kommentáló munka útjára lép. Odáig azonban nem terjed, hogy bizonyos tudományos rendszer felé lépéseket tegyen. Terjedelmét illetően elvileg az egész akkori római jogra kiterjed, amennyiben a XII t. törvény is azt öleli fel és nem korlátozódik kizárólag az árúcsere-viszonyokat rendező jogra.

IV.

1. Nem jelent számottevő változást Sextus Aelius munkásságához viszonyítva a *Catok* munkássága sem. Ez természetes is, hiszen a két Cato Sextus Aelius egykorú ill. ifjabb kortársa volt,⁶³ tehát munkásságuk azonos társadalmi viszonyok közt folyt. Bár a két Cato közt alapvető különbség, hogy az idősebb (censorius) nem volt ex asse jogász, hanem olyan államférfi, aki a jogtudományal éppúgy foglalkozott, mint a mezőgazdaságszervezéssel, vagy orvostudománnyal,⁶⁷ míg az ifjabb Catot — a fennmaradt adatok alapján — kizárólag jogásznak kell tekintenünk, jogászi munkásságuk azért — mint a továbbiakban látni fogjuk⁶⁸ — kb. ugyanazokon a vágányokon haladt. Az ifjabb Cato atyja tanítványa volt, akinek számára írta Cato maior a *Praecepta ad Marcum filium* c. művét.⁶⁹

2. Ami a két Cato jogászi alkotómunkáját illeti, az apa és fia munkássága között számottevő különbség van. Az idősebb Cato a *De agri cultura* c. munkájában egész formulagyűjteményt közöl tanácsképpen a mezőgazdák részére, hogy milyen módon kössenek, milyen garanciák mellett vállalkozói szerződést (locatio-conductio operis) olaj-, vagy szőlőszüret lebonyolítására stb. (144. és köv. cap.). E formulagyűjtemény valószínűleg azonban még a gyűjtőmunkát nézve sem eredeti, mert azt Cato feltehetőleg valamely ismeretlen jogász művéből vehette át.⁷⁰ Esetleg több eredetiség lehetett jogászi tekintetben a már említett *Praecepta ad Marcum filium*-ban, amennyiben e fia számára írt oktató munkában — mint feltehető — jogi ismereteket, utmutatásokat is kívánt közölni. Erre nézve azonban semmiféle támpontunk sincsen.

Már inkább alkotó munkát jelentett az ifjabb Cato több, legalább 15 könyvet tartalmazó *Commentarii iuris civilis*-e,⁷¹ amelyet Cicero még ismert (*De orat.* 2. 33. 142.). E mű nem volt egyszerű *responsum*-gyűjtemény, hanem bizonyos

⁶⁶ Cato maior élt i. e. 234—149. — Cato minor: 192—152.

⁶⁷ Cicero összehasonlítva Cato maiort L. Aciliussal, a jogással a következőket mondja: „sed uterque alio quidam modo: Acilius, quia prudens esse in iure civili putabatur, Cato quia multorum rerum usum habebat” (*Lael.* 6.).

⁶⁸ Jörs id. m. 288—289. 1.

⁶⁹ Jörs id. m. 280. 1. Irodalom u. ott 2—3. jz.

⁷⁰ Arcangelli: *I' contratti agrari nel De agri cultura di Catone* (St. di P. Zanzucchi. Publ. della Univ. del Sacro Cuore. ser. 7. vol. 14. Milano. 1927. 65. és k. 1.

⁷¹ Krüger (id. m. 60. 1.) a *Commentarii*-t nem tartja azonosnak a Paulus által (D.45.1.2.1.) említett legalább 15 kötetes munkával. Tekintettel azonban arra, hogy a *Commentarii responsum*gyűjtemény volt (Schulz id. n. 108. 1.) és az idézett paulusi hely *responsum*ra utal, valószínű, hogy a *Commentarii* volt legalább 15 könyvből álló.

elméleti megjegyzések is lehettek benne. Erre látszik utalni a „mundus” kifejezés magyarázata (Festus 154.).

A görög filozófia behatolása ellen az idősebb Cato közismerten elkeseredett harcot folytatott a „régikölcsök védelmében”, s harcolt a görög szellemű nevelés ellen is (Plut. Cato maior 23.). Miután az ifjabb Cato atyja tanítványa volt, nyilván nem tanusított pozitív magatartást ő sem a görög filozófiával szemben, habár feltételezhető, hogy — a fiatalabb nemzedékhez tartozván — ezzel az áramlattal szemben nem helyezkedhetett a merev elutasítás álláspontjára. Annyi kétségtelen, hogy az ifjabb Cato figyelmét sem kerülhette ki az újabb jogfejlődés, amely a magistratualis jogképzés kereteiben realizálódott, de ugyanakkor a vonatkozó forráshely arra is bizonyíték, hogy a dialektika módszereit, így a definiálást az ifjabb Cato sem alkalmazta még:

„Ceterum quoque scribere lego cui digitus de manu, aut de pede praecisus sit, eum morborum esse” (D. 21. 1. 10. 1.).

Az idézett forráshely arról tanuskodik, hogy Cato a rabszolga morbusa-ra éppúgy nem ad definíciót, mint Sextus Aelius a penus-ra, de éppúgy példálózva írja azt részben körül, mint Aelius.

Azonban a többi, valamelyik Catonak tulajdonított fragmentum sem utal definícióra (D. 24. 3. 44. pr. — 50. 16. 98. 1. — Inst. 1. 11. 12.).

A valószínűleg az ifjabb Catótól származó regula Catoniana már azonban bizonyos absztrakcióra utal (D. 34. 7. 1. pr.), de igen kérdéses, hogy nem a vonatkozó szöveg tartalmának csak a magja vezethető-e vissza az ifjabb Catorra, s maga a szöveg klasszikus, vagy posztklasszikus absztrakció eredményeit tünteti fel.⁷²

4. Hogy a Catok a jog oktatásával foglalkoztak-e, erre nézve nincs adatunk azon kívül, hogy Cato maior fiának feltehetőleg a jogtudomány területén is tanítómestere volt. Más tanítványról azonban Cicero, Cato maior életének kiváló ismerője sem tud. Persze az a tény, hogy Livius (3. 9. 40.) megemlíti az idősebb Catora nézve, hogy „in pace, si ius consulares, peritissimus” arra utal, hogy jogi tanácsokat osztogatott (consulare), s ebből közvetve következtethető, hogy talán oktató munkát is végzett. Az ifjabb Catonál ugyanerre a körülményre responsumgyűjteménye utal. Egy tény azonban: oktató munkájuk nem lehetett számottevő, éppúgy mint elődjüké Sextus Aeliusé sem.

5. Hogy a két Cato szóbeli respondeáló tevékenységet folytatott, a fentiekből nyilvánvalónak látszik. Kérdés, hogy az ő korukban a jogászai tevékenység irodalmisága már szabály lehetett-e, vagy még mindig inkább kivétel. A nevezettek Sextus Aelius kortársai voltak (Cato minor ifjabb kortárs), s ez már arra utal, hogy legalább is az idősebb Cato idején még a szóbeli jogászai tevékenység az általánosabb. Erre látszik utalni Pomponius szövege is:

„Hos sectatus ad aliquid est Cato. Deinde Marcus Cato, princeps Porciae familiae, cuius et libri extant” (D. 1. 2. 2. 38.).

6. Hogy az ifjabb Cato foglalkozott-e a római „magánjogon” kívül más jogterülettel, nem tudjuk. Arra azonban határozott adatunk van, hogy az idő-

⁷² Schulz (id. m. 79. 1.) rámutat arra, hogy a klasszikusok sokat átvettek a republikánus jogászoktól, de az átvett tételekbe saját formulázásukat is belevitték.

sebb Cato jogászi munkásságának területe ezen túlterjedt. „Jus auguricum, pontificium, civile tracto” mondotta vele kapcsolatban Cicero (Cato 38.) Tehát munkássága az ún. szakráljogra is kiterjedt. Ebből pedig következtethető, hogy fiának jogászi tevékenysége sem korlátozódott kizárólag a „magánjogra”, tehát a civisek árucseréjőgára.

7. A Catok életében a feltörő új és a maradi érdekesen fonódott össze. Sextus Aeliustól kezdve megindul egy folyamat, amely a pontifikális jogtudománnyal való fokozatos szakításra vezetett. Az első, a pontifexektől magukat lassanként elhatároló jogászok Sextus Aelius és testvére Publius Aelius voltak,⁷³ akik már semmiféle papi hivatalt nem viseltek. A Catok már nem is származtak a nemességből, hiszen az idősebb Cato parasztfiú volt, akit, mint homonovust a nobilitas nem is akart sorai közé bevenni.⁷⁴ Osztályhelyzete, származása tehát az új, a haladó felé kellett volna, hogy fordítsák. Midőn azonban a senatori méltóságot elérte, talán, hogy a nobilitás kegyeit megnyerje, úgy lépett fel, mint „a régi római erkölcsök” elszánt híve és „az arisztokrata kiváltságok védelmezője”.⁷⁵ Ennek következménye volt, hogy a görög kultúra római recepciójának híveivel, köztük Scipio maiorral is élesen szembekerült.

Sextus Aelius munkássága a pontifikális jogtudománnyal való szakítás felé az első jelentős lépés volt. Cato maior működése ugyanekkor konzervatív jellegű, s reakciónak minősül, mert — mint említettük — a szakráljog felé fordult abban a korban, midőn az egyre fejlődő árucseré egy rugalmas árucseréjog kialakítását egyre sürgetőbben követelte. Ebben a korban mondja Cato maior:

„Ego me nunc volo ius pontificium optime scire...”⁷⁶

És nyilván ezeken a hagyományokon táplálkozott az arisztokratikus, konzervatív beállítottságú apa és fia, az ifjabb Cato is.

8. A fentieket összegezve:

A Catok jogászi tevékenysége még mindig a régi vágányokon halad, és Sextus Aelius munkásságával szemben nem mutat fel semmiféle számottevő fejlődést, legfeljebb az ifjabb Catoé, akinek responsumgyűjteménye már új műfaj megjelenését jelzi a római irodalomban. Egyébként a Catok beállítottsága Sextus Aeliushoz viszonyítva inkább konzervatív, mint előremutató. A görög filozófia egyikük műveiben sem érezteti ugyan hatását, míg azonban Sextus Aelius legalább nem viseltetett ez áramlat iránt ellenséges érzülettel, az öreg Catonál ez kifejezetten megállapítható. Emellett, míg az Aeliusok a pontifikális jogtudománnyal lényegében szakítottak, az öreg Catonál éppen a pontifikális jogtudomány felé való fordulás mutatható ki; működési területük még mindig valószínűleg az egész római jog (az ún. szakráljogot is beleértve) és nem csak az aruforgalom jogára vonatkozik. Az irodalmiság tekintetében azonban talán éppen az ifjabb Cato munkássága képezi a következő láncszemet a köztársaság „literarische Klassik”-ja (Pringsheim) felé.

⁷³ Schulz id. m. 13. 1.

⁷⁴ Jörs id. m. 267. 1.

⁷⁵ Maskin id. m. 154. 1.

⁷⁶ Gell. 1. 12.17.

1. A Catok halálával befejeződik a lex Aebutia előtti korszak a római jog fejlődésében.⁷⁷ *M. Manilius*, *M. Junius Brutus* és *Publius Mucius Scaevola* jogász munkásságának csúcspontja viszont éppen arra az időre esik, amikor a lex Aebutia életbelép, ill. hatása a jogéletre már erőteljesen kell, hogy érvényesüljön. *M. Manilius* a praetori tisztséget ie. 155-ben, a consulságot 149-ben, *Junius Brutus* a praeturat 142-ben, a consulatust 133-ban, míg *P. Mucius Scaevola* a praeturat 136-ban, a consuli méltóságot pedig 133-ban viselte.⁷⁸

2. Kérdés mindenekelőtt, hogy jogász munkásságuk csupán iurisprudentia, vagy alkotó tevékenység volt, tehát kifejezetten tudományos munkásság?

*M. Manilius*nál még megismétlődik a legrégebbi irodalmi műfaj: a formulagyűjtemény, a *Manilianae venalium vendendorum leges* formájában (Cic. de or. 1. 246.). Hogy azonban ez a formulagyűjtemény időálló, tehát az akkor hatalmasan kibontakozó árúcsereforgalom céljainak megfelelő volt, következtethetünk abból, hogy azt általában a köztársaság végéig használták⁷⁹, sőt a császárkor elején élt *Varro De re rustica* c. munkájában (2. 3. 5. — 2. 4. 5. — 2. 5. 11.) szereplő, állatok és rabszolgák vételére vonatkozó garanciastipulatiók formuláit részben *Manilius*, részben későbbi szerzők formulagyűjteményei alapján állította össze.⁸⁰ Kétségtelen azonban, hogy ő volt az utolsó nagy jogász, aki ezt a műfajt művelte. Utána ilyen formulagyűjteményt már csak kisjelentőségű jogászok állítottak össze.⁸¹ A *Varro* által *Manilii actiones* (*De re rust.* 2. 7. 6. — 2. 5. 11.) névvel jelölt mű nyilvánvalólag azonos az előbbivel, hiszen *Varro* itt egy vételi garanciastipulatio-gyűjteményre utal. Ettől a formulagyűjteménytől megkülönböztetendő *Manilius* két további műve, egy három könyvből álló, ismeretlen című munka (*Pomp. D. 1. 2. 2. 39.*) és az ún. *Manilii monumenta* (u. ott.), amelynek mibenléte rendkívül sok vitára adott okot, s amelyről lényegében még ma sem tudjuk hogy mit tartalmazott.⁸² A *pomponiusi* szövegből, amely így hangzik

„Post hos fuerunt... et *Manilius* qui fundaverunt ius civile. Ex his... libellos reliquit... *Manilius* tres; et extant volumina scripta *Manilii monumenta*” (*D. 1. 2. 2. 39.*),

azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az előbbi háromkötetes munka ius civile-kommentár volt, míg a *monumenta*-ban talán *Manilius* formulagyűjteménye

⁷⁷ *Cato maior* i. e. 149-ben, *Cato minor* i. e. 152-ben halt meg, tehát éppen a lex Aebutia életbelépésének idejében.

⁷⁸ *Kunkel*: *Herkunft* (1952.) 11—12. l.

⁷⁹ *Jörs* id. m. 88. l. — *Schanz-Hosius* id. m. I. k. és *Münzer* RE 14 k. 1135. hasáb.

⁸⁰ *Schulz* id. m. 106. l.

⁸¹ *Schulz* id. m. 106. l.

⁸² *O. Hirschfeld* (*Die Monumenta des Manilius und das Jus Papirianum. Sitzungsberichte der kön. Preuss. Akad. der Wissenschaften. Berlin. 1903. I. Halbband 2—4. l.*) szerint *Numa* törvényeivel is foglalkozott e mű. Ezt az álláspontot teszi magáévá *Mitteis* (*SZ* 24. k. 1903. 419. l.) is. *G. Baviera* (*Scritti giuridici* I. Palermo 1909. 37. k.) ellenvéleménye alapján utóbb *Hirschfeld* visszavonta e nézetét. Ennek ellenére *Th. Kipp* (*Gesch. der Quellen des röm. Rechts. Leipzig. 1919. 100. l.*) még mindig elfogadhatónak tartja e nézetet. Irodalom: *Kipp* id. m. 100. l. 19. jz. és *Krüger* id. m. 61. l. 30. jz.

ménye foglalt helyet a véten garanciastipulatiokat felölelő anyagával. A „monumenta” egyébként *Kipp*⁸³ szerint egy ún. emlékeztető könyv (Memoriebuch) lehetett. *Schulz*⁸⁴ nézete szerint, s ez tekinthető általános irodalmi felfogásnak, az említett három könyvből álló mű azonos a Manilii monumenta-val. Úgy véljük azonban, hogy a Pomponius-féle szöveg élesen elválasztja egymástól a három jogász ius civile-hez írt műveit („Publius Mucius etiam decem libellos reliquit, Brutus septem, Manilius tres”) a Manilii monumenta-tól, s így feltehető, hogy itt két külön műről lehetett szó. Hogy Manilius három könyvből álló műve responsumgyűjtemény lehetett, ez eléggé nyilvánvaló azokból a fragmentumokból, amelyek egy-egy Manilius-féle jogi véleményről tanuskodnak, mint pl. az elbirtoklás alatt álló teleknél a kincsleletről adott reponsumról (D. 31. 2. 3. 3.), az actio furtiról,⁸⁵ a lex Atinia-ról (Gell. 17. 7. 3.) adott állásfoglalásról. Egyébként *Schulz*⁸⁶ véleménye szerint is itt responsumgyűjteményről lehetett szó.

Brutus műve ugyancsak a ius civilehez kapcsolódó responsumgyűjtemény (Cic. de orat. 2. 223—224.)⁸⁷ Crassus rétor a három de iure civili szóló könyvet „commentarii”-nak nevezi (Cic. de orat. 2. 223—224.). Ezekben Brutus kommentálja a lex Aquilia (D. 9. 2. 2. 27. 22.), szól a lex Atinia-ról (Gell. 17. 7. 3.), az actio furtiról, a polgárjog elvesztéséről az ellenségnek való kiszolgáltatás esetében (D. 49. 15. 4.), a partus ancillae-ról (D. 7. 1. 68. — Cic. de fin. 1. 4. 12., az elbirtoklás alatt levő ingatlanon lelt kincsről (D. 41. 2. 3. 3.) stb. A fragmentumok kiemelik Brutus önálló és társaival egybehangzó (D. 41. 2. 3. 3.), vagy ellentétes véleményét (D. 49. 15. 4. — 7. 1. 68. — Cic. de fin. 1. 4. 12.).

P. Mucius Scaevola 10 kötetes munkája ugyancsak responsumgyűjtemény volt. A legatusok bántalmazásával kapcsolatos kérdésekben elfoglalt álláspont (D. 50. 7. 18.), az ambitus aedium tekintetében kifejtett nézet (Cic. Top. 4. 24.), az ellenségnek kiadott személy polgárjoga tekintetében adott responsum (D. 49. 15. 4.), a partus ancillae vonatkozásában nyilvánított álláspont önállóságáról, fejlett jogász technikáról, tudományos nivőről tanuskodnak.

3. A három jogász egyike sem volt és nem is lehetett már mentes a görög filozófia befolyásától.

Manilius Q. Mucius Scaevolával, az augurral, P. Rutilius Rufussal, Q. Aelius Tuberoval és Q. Mucius Scaevolával, a pontifexxel együtt az ifjabb Scipio és a görög Panaitios baráti köréhez (grex Scipionis⁸⁸) tartozott⁸⁹

Brutusnál a görög filozófia hatását kétségtelenül bizonyítja a dialógusban — ebben a görög irodalmi formában — írt három könyve. A három könyv az apa és a fiú közti párbeszédet tartalmazza (Cic. Cluent. 141. — De or. 2. 224.), abban a sorrendben, ahogy a véleményeket adta a szerző (Cic. de or. 2. 142.).

⁸³ *Kipp* id. m. 100. 1.

⁸⁴ *Schulz* id. m. 108. 1. és *Kipp* id. m. 100. 1.

⁸⁵ Forráshelyek: *Jörs* id. m. 229. 1. 1. jz.

⁸⁶ *Schulz* id. m. 108. 1.

⁸⁷ A Pomponius által említett 7 könyvből álló Brutus-féle ius civile kommentárnak valószínűleg csak első 3 könyve volt valójában Brutus műve. Cicero szerint (De orat. 2. 224.): ex tertio libro, in quo finem scribendi fecit (tot enim ut audivi Scaevolam dicere, sunt vere Bruti libri)”. Így *Schulz* (id. m. 108. 1.) nézete szerint csak az első három lehetett dialógusban írt.

⁸⁸ Cic. Lael. 19. 69.

⁸⁹ *Schulz* id. m. 74. 1. — *Schanz-Hosius* id. m. I. k. 75. § 2. 1. — *Münzer* RE 4. k. 1439.

Nyilván nem valami tudományos rendszerbe volt ez a mű foglalva, azonban görög hatás alatt polemikus stílusban lehetett megírva, amennyiben az ellenkező véleménnyel szemben jelentkező ellenvéleményét is tartalmazta a szerzőnek (Cic. ad. fam. 7. 22. — de fin. 1. 12.).

Bár P. Mucius Scaevola még magával hordta a pontifikális jogtudomány terhét, mégis ő maga is bizonyos mértékben a stoa bölcséletének híve volt.⁹⁰

Míg azonban — minf láttuk — a görög filozófia hatása a korábbi jogászok munkásságában akkor sem mutatható ki, ha ismerik azt, jogászaink műveiben a dialektika hatása már félreérthetetlenül kimutatható.

„Nexum Manilius scribit omne, quod per libram et aes quaeritur, in quo sunt mancipia” (Varro de ling. lat. 7. 5. 105.).

Íme Manilius definíciója a nexumról!

„Ut si ita respondeas: quoniam P. Scaevola in solum esse ambitus aedium dixerit, quo parietis communis tegendi causa tectum proiceretur, ex quo tecto in eius aedis, qui pro texisset, aqua deflueret, id tibi ius videri” (Cic. Top. 4. 24.).

Íme P. Mucius Scaevola logikus és jól stilizált magyarázata az ambitus aediumról.

Brutus filozófiai magyarázatát adja annak, miért nem lehet a partus ancillae gyümölcs:

„Vetus fuit quaestio, an partus ad fructuarium pertineret; sed Bruti sententia optinuit fructuarium in eo locum non habere: neque enim fructu hominis homo esse potest” (D. 7. 1. 68.).

Maniliustól származik a „sexagenarios de ponte” proverbium ismert magyarázata, amely Festusnál (334.) lelhető fel.⁹¹

A dialektikus módszer természetes velejárói a viták. Arról, hogy a köztársaság jelentős jogászaik között viták folytak bizonyos jogi kérdésekről, először három jogászunkkal kapcsolatban értesülünk.

„An partus ancillae sitne in fructu habendus, disseretur inter principes civitatis, P. Scaevolam, Maniumque Manilium, ab hisque M. Brutus dissentiet” (Cic. de fin. 1. 4. 12.).

E forráshelyből világosan kitűnik, hogy a partus ancillae vitájában P. Mucius és Manilius szembeállottak Brutussal, ki — mint fentebb már láttuk — a tagadás álláspontjára helyezkedett.

⁹⁰ Krüger id. m. 50. 1. 5. jz.

⁹¹ „Sexagenarios de ponte’ proverbium est, cuius causam Manilius hanc refert, quod Romam qui incoluerint primi — hominem LX annorum immolare Diti patris quotannis soliti fuerint, quod facere eos destitisse adventu Herculis; sed religionis observatione postea scirpeas hominum effigies de ponte in Tiberim antiquo modo mittere instituisse” (Bruns, Font. II .38.).

Egy másik Brutus és Scaevola közt folyó vitáról Modestinus számol be:

„An qui hostibus deditus reversus, nec a nobis receptus civis Romanus sit, inter Brutum et Scaevolam varie tractatum est” (D. 49. 15. 4.).

A vita ügylátszik nem záródott le a köztársasági korban, mert Modestinus szükségesnek tartja hozzátenni, hogy „et consequens est, ut civitatem non adipiscatur” (D. 49. 15. 4.).

Néha e vitákban jogászaink végül is azonos álláspontra jutottak. Erre utal a következő szöveghely:

„Brutus et Manilius putant eum, qui fundum longa possessione cepit, etiam thesaurum cepisse, quamvis nesciat in fundo esse” (D. 41. 2. 3. 3.).

4. Ami a jogtudomány oktatását illeti, mindenekelőtt megállapítható, hogy Brutus említett 3 könyvből álló görög hatás alatt dialogusban írt műve lényegében a római jogi oktatás első tankönyve volt. Nem tankönyv ugyan ez a gaiusi értelemben, de Brutus korában, sőt az I. században is egy tudományág elsajátítása céljából éppen ezt az irodalmi formát szokták volt választani. Élő példa erre Cicero: *Partitiones oratoriae* c. hasonló célt szolgáló és hasonló formájában megírt munkája.⁹² Egyébként Brutus kis műve még Cicero idejében is népszerű tankönyv volt a jogtanulók számára (*Pro Cluent.* 51. 141.). Abból, hogy Brutus e művet — formájából következtethetőleg — oktatásra szánta, következik, hogy jogi oktatással maga is foglalkozott.

Manilius oktató munkásságára nézve közvetlen tudomásunk nincs. Azonban tudjuk róla, hogy már ifjan, talán már 25 éves korában jogi véleményeket osztogatott.⁹³ Hogy e véleményosztogató munkája rendkívül széleskörű volt, igazolja Cicero alábbi megjegyzése:

„M. vero Manilium nos etiam vidimus transverso ambulante foro, quod erat insigne eum qui faceret, facere civibus omnibus consilii sui copiam” (*De or.* 3. 133.).

Ebből az élénk véleményosztogató tevékenységből következik, hogy jogi oktatással is foglalkozhatott. Ezt támasztja alá egyébként Pomponius, aki a három jogász tanítványairól is névszerint beszél (D. 1. 2. 2. 40.).

P. Mucius Scaevola rendszeres oktató tevékenységéről már kifejezett tudomásunk van. Oktatója volt mindenekelőtt saját fiának, Q. Mucius Scaevola

„Saepe inquit Publii filius: ex patre audivi” (*Cic. de leg.* 2. 47.).

Arról is tudósít Cicero, hogy P. Mucius házában jogi iskola működött:

„P. Rutili adolescentiam ad optionem et innocentiae et ius scientiae P. Mucii commendavit domus” (*Cic. de leg.* 2. 47.).

⁹² Schulz id. m. 110. 1.

⁹³ Erre utal Cicero (*De rep.* 3.17.). Lásd erre nézve Jörs id. m. 261—262. 1.

Három jogászunk az első a köztársasági jogászok sorában, akiknek tanítványait a források már megemlítik névszerint. Mint Manilius, Brutus és P. Scaevola tanítványairól szól Pomponius P. Rutilius Rufusról, P. Verginiusról és Q. Tuberóról (D. 1. 2. 2. 40.). Q. Mucius Scaevola pontifex nemcsak atyját, de Maniliust és Brutust is tanítómestereinek vallotta:

„Q. Scaevola patrem suum et Brutum et Manilium...
quaesisse ait” (Gell. 17. 7. 3.).

5. A jogtudomány irodalmiságának kérdése három jogászunknál meglehetősen problematikus. Nem kétséges, hogy náluk már a súly az írásbeliségen van, hiszen mindhárman terjedelmes írásműveket hagytak maguk után, s ezeknek műfajai is elég változatosak, amennyiben megtalálható köztük:

a formulagyűjtemény (Manilius),
a responsumgyűjtemény (Manilius, Brutus, Scaevola) és
a tankönyv (Brutus).

Szöbéli véleményosztogató tevékenységük azonban még mindig igen terjedelmes. Ezt látjuk a forum tanácsokat kérők által körülvelt Maniliusnál (Cic. de or. 3. 133.). s a pontifexek collegiuma nevében responsumokat osztogató (Cic. de domo. 136.) és a praetor mellett a tárgyalásokon tanácsadóként működő P. Mucius Scaevolanál (Cic. de or. 1. 166).⁹⁴ Ebből viszont következik, hogy véleményeik egy része nem nyert írásbeli rögzítést.

6. Kérdés ezek után, hogy jogászaink működése az egész római jogra, tehát a tágabb értelemben vett civiljogra terjed-e ki, vagy csak a ius civile, mint árcserejogra.

Ha elfogadjuk Hirschfeld⁹⁵ magyarázatát a Manilii monumenta tartalmára nézve, úgy ki kell tartani amellett az álláspont mellett, hogy Manilius az ún. szakráljoggal (Numa törvényei) is foglalkozott. Ez azonban — tekintettel az író rendkívül mesterkéltn gondolatmenetére — alig látszik valószínűnek. Az viszont, hogy Manilius éppen a fejlődő árcserejoggal kapcsolatos legfontosabb formulákat a rabszolgá- és állatvételekkel járó garanciastipulatiók formuláit gyűjtötte össze a Maniliane venalium vendendorum leges-ben, arra mutat, hogy Manilius jogász tevékenységében a súlypontot éppen a most fejlődő árcserejog legfontosabb kérdései képezték.

Brutus és P. Scaevola tételeire utaló fragmentumok viszont arról győznek meg, hogy az ő munkásságuk már teljesen a „magánjog” területén marad. Igaz ugyan, hogy P. Mucius Scaevola a ius sacrum területén is respondeált (Cic. pro domo 53. 136.), de ezt a pontifexek collegiuma nevében tette (pro collegio respondit), s így ez a tevékenysége elválasztandó kifejezetten jogász tevékenységétől. Ilyen tevékenységet minden a pontifexek collegiumát képviselő pontifex maximusnak folytatnia kellett.

A partus ancillae körül kialakult vélemények (Cic. de fin. 1. 4. 12. és D. 7. 1. 68.),

⁹⁴ Jörs id. m. 241. l. 4. jz.

⁹⁵ Hirschfeld id. m. 2. és k. 1.

Brutusnak a lex Aquiliaról szóló kommentárja (D. 9. 2. 27. 22.—23),
mindhármuknak a lex Atiniával kapcsolatos nézetei (Gell. 17. 7. 3.),
Maniliusnak és Brutusnak az actio furtival kapcsolatosan nyilvánított
véleményei,⁹⁶

P. Muciusnak Gracchus özvegyének, Licinnianak hozománya kapcsán a
culparol kifejtett véleménye (D. 24. 3. 66.),

Brutusnak és Scaevolanak a status civitatis-sal kapcsolatos problémák
tekintetében tett megállapításai (D. 49. 15. 4. — 50. 7. 18.),

Maniliusnak a nexumról (Varro de ling. lat. 7. 5. 105.), Scaevolanak az
ambitusról adott definíciója (Cic. Top. 4. 24.).

Brutusnak és Maniliusnak a kincsletről szóló responsuma (D. 41. 2. 3. 3.)
és persze mindenekelőtt

Manilius vételi formulái igazolják, hogy jogászaink már csak a „magán-
jog”, tehát az árucsereszonyokat szabályozó jog területével foglalkoztak. A
források tanúsága szerint munkásságuk még csak a civiljog területére vonat-
kozik és nem érinti a praetori jogot. Úgy véljük azonban, hogy a rendkívül
hiányos források hallgatásából nem lehet feltétlenül arra következtetni, hogy
a nevezettek a praetori joggal ne foglalkoztak volna, közülök legalább is P.
Mucius Scaevola. Erre az alábbiakból következtethetünk.

A három jogász közül Scaevola működött legkésőbbben, tehát a lex Aebutia
hatása az ő működése idejében már erőteljesen érvényesülhetett. A praetori
jog az ő működése idején már megkezdte hatását a civiljogra. Scaevola Cicero
szerint nemcsak sok időt töltött a praetor mellett, mint tanácsadó (De orat.
1. 166.), hanem Cicero őt úgy is említi, mint a polgári eljárásban szereplő
bíró (Rhet. ad. Her. 2. 19.). Ebből következtethetünk arra, hogy legalább is szó-
beli véleménynyilvánító tevékenysége már szerepet játszott a praetori jogkép-
zésben. Ez annál is inkább lehetséges, hiszen egy szinte véletlen adatunk van
valószínűleg az ifjabb Cato-ról, aki a rabszolga morbusának körülírásával fog-
lalkozik (D. 21. 1. 10. 1.), amiből az tűnik ki, hogy véleményt nyilvánított
a nevezett az aedilisi edictummal kapcsolatban.

7. Jogászaink munkásságának konzervatív, vagy előremutató voltát érté-
kelve a következőkre kell figyelemmel lennünk.

Manilius — mint már említettük — homo novus⁹⁷ az uralkodó osztályban,
de semmilyen adatunk nincsen arra, hogy az idősebb Cato módjára az ural-
kodó réteg köreiben való érvényesülés céljából konzervatív, arisztokratikus
elveket hirdetett volna. Politikai pályafutását nem a catoi karrierizmusnak,
hanem annak a nagy tekintélynek köszönhetette, amelyet mint jogtudós vívott
ki magának.⁹⁸ Mint államférfi úi, feltehetőleg szintelenebb egyéniség lehetett.
A forráshelyek az ő consuli évében első helyen Censorinust, az ő consultársát
említik (Cic. acad. pr. 2. 102.). Nagy tekintélyét „consilii sui copia” (Cic. de or.
3. 133.) adta meg. Munkássága előremutató volt, hiszen felismerte, hogy a vételi
garanciastipulatiók formulái a fejlődő árucsereforgalomnak nélkülözhetetlen
eszközei, hiszen ezek a forgalmi biztonság sarokkövei. Ezért gyűjtötte össze
nyilván azokat. Emellett alkalmazta a görög filozófia eredményeit, a dialek-
tika módszerét, amit a római jogi irodalomban szereplő első definíció látszik
igazolni (a nexumról).

⁹⁶ Jörs id. m. 229. l. 1. jz.

⁹⁷ Schulz id. m. 55. l.

⁹⁸ Kunkel: Herkunft (1952.) 11. l.

Brutus régi nemesi család sarja volt, hisz a család nemeisége a IV. századba nyúlik vissza.⁹⁹ E család azonban nem volt terhelve a papi kollegiumokkal való összefonódottságból származó hagyományokkal. Brutus és elődei közt nem mutatható ki az, hogy valaki is közülük a pontifexek kollegiumának tagja lett volna, csupán arra van adatunk, hogy testvére D. Brutus Callaicus tagja volt az augurok kollegiumának.¹⁰⁰ Munkássága régi nemesi származása ellenére előremutató volt. Dialogusban írt, nyilván tankönyvi célokat szolgáló munkája görög hatás alatt keletkezett merész formabontást jelent a római jogi irodalomban (ezt a formát utána sem nagyon alkalmazták), hiszen dialogusaiban vitákat tárt hallgatói elé,¹⁰¹ tartalmilag pedig új műfaj, az isagogikus irodalom megalapítója lett e három könyvével. A partus ancillae nem gyümölcs voltával kapcsolatban kifejtett véleménye a rabszolgatulajdon fokozott védelmét szolgálta,¹⁰² ami a további századokban a római jogtudomány központi feladata lett.

P. Mucius Scaevola jellemében, egyéniségében és munkásságában a régi és az új, a konzervatív és a haladó birkózott. Olyan korban élt, amely tele volt az ujjal, a jövő felé fordulással. Terhes örökségként vonszolta azonban oszdtályhelyzetéből és családi viszonyaiból folyólag a régi pontifikális hagyományokhoz való ragaszkodást. Családja ősi nemesi család volt, ő maga is, fia is (Q. Mucius Scaevola) pontifex maximus volt. Családjuk tagja volt Q. Mucius Scaevola, az augur is. Testvére P. Licinius Crassus Mucianus szintén pontifex maximus volt.¹⁰³ A korabeli hatalmas társadalmi mozgás, fejlődés és a családi tradíciókból adódó kettősség Scaevola jelleméből is tükröződik. Nem idegenkedik a stoikus filozófiától, alkalmazza a dialektikát (az ambitus definíciója), ugyanakkor azonban mereven ragaszkodik a régi hagyományokhoz, formákhoz. Valerius Maximus úgy jellemezte, hogy olyan merev szemléletű jogász volt, aki inkább a birodalom pusztulását lett volna hajlandó látni, mintsem hogy a törvény betűiből engedjen (3. 2. 17.. Szemléletében a jogtudomány és a pontifexi tisztség a legszorosabb összefonódottságban élt. Cicero mondja, hogy „saepe — inquit Publī filius — ex patre audivi pontificem bonum neminem esse, nisi qui ius civile cognosset” (De leg. 2. 19. 47.).

Ami tudományos munkásságát illeti a régi úton jár. Responsumgyűjteményt tesz közzé, mint már bevált irodalmi formát. A partus ancillae vitájában, ahol Brutus az előremutató nézetet tette magáévá, ő ellenvéleményen van. Konzervatív felfogására jellemző az a véleménye, amelyet a forradalmár Gracchus családjának és Licinnianak, az özvegynek hozományvisszakövetelés iránti perében elfoglalt. Bizonyos jogi rabulisztikával próbálja kimutatni, hogy Gracchus maga idézte elő azt a mozgalmat, amelyben vagyonuk elpusztult, s így jogutódai az özvegygel szemben helytállani kötelesek (D. 24. 3. 66.):

„Ea sententia Publī Mucii est: quod res dotales in ea seditione, qua Gracchus occisus est, periissent, ait quia Gracchi culpa ea seditione facta esset, Licinniae praestari oportere”.

⁹⁹ Kunkel: Herkunft (1952.) 12. 1.

¹⁰⁰ Kunkel: Herkunft (1952.) 12. 1.

¹⁰¹ Jörs id. m. 234. 1.

¹⁰² Ezzel a megoldással a rabszolgatartót a rabszolga haszonélvezőjével szemben kívánta a jog védelemben részesíteni.

¹⁰³ Münzer RE 13. k. 334. N° 72.

8. A fentieket összegezve

három jogászunk munkássága bizonyos fordulópontot jelent a köztársaság jogtudományában. Alkotó munkájuk az elődökéhez képest fokozott. Munkásságukban a dialektika módszere, a görög filozófia hatása először mutatható ki. Munkásságuk során új irodalmi műfaj jelenik meg. Ők az elsők, akik neves tanítványokat adnak a jogtudománynak. Munkásságuk már csak a „magánjogra” korlátozódik (ha tevékenységük a praetori jog területén közvetlenül még nem is mutatható ki), s tevékenységük már általában tartalmában is előremutató, bár P. Mucius Scaevola személyében még kimutatható a pontifikális hagyományok hatása. Ugyanakkor azonban Manilius és Brutus személyében megjelent a nemesi reakcióval szembenálló, görög filozófia felé forduló új irányzat.

VI.

1. Q. Mucius Scaevolát (ie. 140—82. cons. 95.) számtalan szál, kötötte a köztársaság előbbi három nagy jogászához. Legszorosabb szál, a családi kapcsolat fűzte P. Mucius Scaevolához, a jogtudós apához, aki a maga bizonyos mértékben konzervatív szemléletét (a törvény betűinek betartása) fiára is átörökítette.¹⁰⁴ A papi befolyás a Muciusok családjában — mint már említettük — rendkívül erős volt, s így természetesnek látszik, hogy ő maga is magas papi méltóságot viselt (pontifex maximus volt). Ez a tény egész egyéniségére, munkásságára rányomta bélyegét. Atyja tekintélye mindenekelőtt való volt az ő szemében. Abban a korban, midőn az auctoritasra való hivatkozás lassanként naivitássá válik, hiszen Cicero (Ad. fam. 7. 10.) ezt guny tárgyává teszi, ő még mindig döntő érvként atyja tekintélyére hivatkozik. Sokszor utal arra, hogy „ex patre audivi” (Cic. de leg. 2. 47.), s véleményei igen gyakran azonosak atyja véleményeivel (pl. D. 50. 7. 18. — Cic. Brut. 52. 1197. stb.).

Bár a részben konzervatív szemléletű apának hatása természetszerűleg legnagyobb volt Q. Muciusra, ez nem zárja ki azt, hogy a ius civile másik két, szabadabb szellemű „fundator”-a ne lett volna reá hatással. „Q. Scaevola patrem suum et Brutum et Manilium quaevisse ait” — mondja Gellius.

Ilyen körülmények közt valószínűnek látszik, hogy az alap, amelyről Q. Mucius a maga életművének megteremtésében elindult a három republikánus jogász munkássága kellett, hogy legyen.

2. Q. Mucius alkotó jellegű munkásságához már kétség nem férhet. Korszakalkotó műve: „De iure civili libri XVIII” az első nagystílusú jogtudományi munka¹⁰⁵ a római jogtudomány történetében, s önálló mű a „*Opus* liber singularis” is a maga absztrakcióival. Az utóbbi az első jogtudós-irat, amelynek fragmentumait a Justinianus-féle kodifikáció is felvette. Persze ebből nem lehet arra következtetni, hogy a kompilátorok a Q. Mucius előtt készült műveket, tehát három jogászunk műveit értéktelennek tekintették volna. Ennek elsősorban az mond ellent, hogy a klasszikus írók azokra elég gyakran hivatkoznak. A fenti ténynek indoka az, hogy a „*Opus* liber singularis” ügylátszik még ismerték a kodifikátorok, hiszen abból hat töredéket közvetlenül idéznek (D. 41. 1. 64. — 43. 20. 8. — 50. 16. 241. — 60. 17. 73. pr. 1. — 50. 17. 73. 2. — 43. 24. 1. 5. és 50.

¹⁰⁵ Schulz id. m. 111. 1.

¹⁰⁴ Lásd Q. Mucius állásfoglalását a verba és voluntas elsőbbségére vonatkozó vitában (Cic. Brut. 195.198. és De orat. 1.180.244.).

17. 73. 3. 4.), míg a három jogász művei már ekkor régen elvesztek, ami nem is csoda, hiszen Q. Mucius Scaevola nagyszabású ius civile-je sem maradt rájuk eredetben; az abból származó 44 töredék mind másod, vagy harmadkézből ered, csupán Gelliusnek lehetett valahogy módja Scaevola ius civile-jéhez, vagy abból vett két szöszerinti idézethez valahogy hozzájutni (Gell. 6. 7. 15. és 4. 1. 17.).

3. Q. Muciusnál a görög hatás már következetesen megállapítható. A nexum-ról (Varro de ling. lat. 7. 105.), a „vi aut clam facere”-ről (D. 50. 17. 73. 2.), a pars-ról (D. 50. 16. 25. 1.), a hostis-ról (D. 50. 16. 118.), az argentum-ról (D. 34. 2. 27. pr.), a furtum usus-ról (Gell. 6. 7. 15. 2.), a penus-ról (D. 33. 9. 3. pr.), a ruta caesa-ról (D. 50. 16. 241.) adott definíciók,

a tutela (Gai. 1. 188.) és a possessio „generatim,” osztályozása (D. 41. 2. 3. 2. 3.),

az „aqua pluvia” és a „pluere” kifejezések etymológiája (Cic. Top. 9.)¹⁰⁶ mind erre mutatnak.

A különbség azonban e téren mégsem minőségi, hanem mennyiségi három jogásznak és Q. Mucius között. Definíciókat már P. Scaevola és Manilius is adtak (nexum, ambitus), s hogy a generatim osztályozás és az etymologizálás jelensége náluk nem lehctő fel, ez esetleg a rendelkezésünkre álló források hiányosságára is visszavezethető.

Amint három jogásznknál, úgy Q. Muciusnál is látható az elvi vitákban való részvétel. Erre utal elsősorban a „verba” és „voluntas” elsőbségéről Crassus rhétor és közte végbemenő vita a causa Curiana esetében (Cic. Brut. 195. 198. — De orat. 1. 180. 244.)¹⁰⁷

4. A jogtudomány oktatása Q. Muciusnál sem hiányzott, de körülbelül egyazon keretek közt ment végbe, mint atyja P. Mucius esetében, azonban semmi-estre sem olyan széles keretekben, mint Serviusnál. Tanítványai közt szerepelnek C. Aquilius Gallus, L. Lucilius Balbus, S. Papirius és C. Juventius (Pomp. D. 1. 2. 2. 42.). Kétségtelen azonban, hogy olyan kiváló tanítványa Q. Muciusnak nem volt, mint amilyen ő maga volt atyja tanítványai közül. Legfeljebb Aquilius Gallus neve mérhető össze valamennyire Q. Muciuséval. Nincs adatunk rá közvetlenül, de tartalmából feltehető, hogy a „ὄργανον liber singularis” esetleg tankönyv céljára készült.¹⁰⁸

5. Az irodalmiság Q. Muciusnál már általánossá vált olyannyira, hogy Scaevola még mint iuris consultus, bírósági beszédeit is írásba foglaltatta (pl. a causa Curiana-val kapcsolatos oratioját). Ezt bizonyítja Cicero, aki szerint:

„Scaevola dicendi elegantiam satis ex eis orationibus, quos reliquit habemus cognitam” (Brut. 44. 163.).

Persze nyilvánvaló, hogy ő is folytatott csak szóbeli véleményosztogató tevékenységet, de ennek jelentősége hatalmas műve mellett természetszerűleg háttérbe szorul.

¹⁰⁶ Coing (id. m. 374. l.) rámutat arra, hogy az etymologia a hellenisztikus nyelvelmélet egyik alapvető módszere volt.

¹⁰⁷ I. B. Novickij—I. Sz. Peretyerszkij: Római magánjog (Bpest. 1950.) 221—222. l.

¹⁰⁸ Van olyan nézet (Lenel: Palingenesia I. k. 762. 7. jz. és Krüger; Studi Bonfante, II. k. 336. l.), mely szerint ez a munka a Ius civile-ből készült, valamelyik ismeretlen szerző által alkotott kivonat (Vö. Lenel: Palingenesia I. k. 762—763. hasábnál a 40. 46. fr-ot.)

Kérdés, hogy a 18 könyvben megírt „*Ius civile*” milyen jogi irodalom műfaj formájában jelenik meg. Formulagyűjtemény nem lehetett. Ezt bizonyítják a töredékek, amelyek ránkmaradtak, s az, hogy e műfaj kora már Maniliussal lejárt (utána csak harmad, negyedrangú jogászok készítették még ilyeneket). Kommentárnak ugyancsak nem tekinthető, hiszen a kommentár egy jogszabályszöveghez (pl. Sextus Aelius kommentárja a XII t. törvényhez), vagy egy irodalmi műhöz (pl. Servius: *Reprehensa Scaevolae capita*, mint a Q. Mucius-féle „*Ius civile*”-hez írt kommentár) kapcsolódó magyarázat, márpedig Scaevola műve egyik sem volt. Miután pedig monográfiának, vagy tankönyvnek szintén nem minősíthető, arra az álláspontra kell helyezkednünk, hogy éppen olyan *responsumgyűjtemény volt, mint atyjának, vagy Brutusnak Ius civile-je*, azzal a különbséggel, hogy Scaevola már nem használta a Brutus-féle görögös párbeszédformát. A mű *responsumgyűjtemény*-voltára utal a fragmentumok kazuista tartalma. Definíciókkal, magasabb fokú absztrakciókkal a Lenel-féle *Palingenesia*-ba (I. k. 757—762.) felvett töredékek közt alig találkoznak (pl. csak a 2. 5. 11. fr.).

Egy alapvető különbség van azonban a *Ius civile*-ben az elődök *responsumaihoz* képest, éspedig az, hogy Scaevola bizonyos *rendszer*t vitt bele e *responsumgyűjtemény*be. Persze e „rendszerből” sokat várni nem szabad.

Schulz¹⁰⁹ rekonstrukciója ugyan igen fejlett rendszerre utal, e rekonstrukciónak azonban alapvető hibája, hogy a modern pandektisztika által kialakított rendszerbeli kategóriákat (I. Öröklési jog. II. Személyi jog. III. Dologi jog. IV. Kötelmi jog) kíván Scaevola *Ius civile*jére visszavezetni. Ez azonban alapvetőleg helytelen. Nézetünk szerint sokkal reálisabb a Krüger-féle rekonstrukció, amely Pomponius: „*Ad Q. Mucium*” írt kommentárja alapján, minden önkényes kategorizálás nélkül készült.¹¹⁰ E szerint a *Ius civile* rendszere kb. a következő képet mutatja:

testamentum (Pomp. 1—3. könyve); legatum (Pomp. 3—9. könyve); intestatoröklés (Pomp. 10. k.) —

szabadonbocsátás (Pomp. 12.); útjogok, aqua pluvia és harmadik személy általi szerzés (Pomp. 14.); stipulatio (Pomp. 15.); tutela (Pomp. 16.); lex Aquilia (Pomp. 17.); statuliberi (Pomp. 18.); patria potestas (Pomp. 20.);

birtok és usucapio (Pomp. 23—25.); non usus és usucapio libertatis (Pomp. 26.);

vétel és bérlet (Pomp. 31.); vízhasználati jogosultságok (Pomp. 32.); közösség és societas (Pomp. 35—36.); postliminum (Pomp. 37.); furtum (Pomp. 38).

Ha a fenti — feltétlenül reálisan összeállított — tárgysorozatot vizsgáljuk (hiszen itt lényegében valóban csak tárgysorozatról lehet szó), mai fogalmaink szerint csak két jogintézmény, az öröklés és a birtok vonatkozásában látunk bizonyos csoportosítást. Ettől eltekintve az egyes fejezetek a legtarkább összevisszaságban szerepelnek egymás mellett, s ahol még bizonyos pandektista értelemben vett rendszer láthatnánk is jelölkezni, mint pl. az utolsó bekezdésben, ahol a pandektisztika kötelmi jogának intézményei vannak, oda is beékelődik az oda nem tartozó postliminium intézménye. Tehát a Schulz-féle pandektista „Grundplan”¹¹¹ sehol sem lelhető fel, kivéve talán a legelől szereplő öröklési jognál (Schulznál is így). Kétségtelen, hogy Scaevola a külön-

¹⁰⁹ Schulz id. m. 112. l.

¹¹⁰ Krüger id. m. 64—65. l.

¹¹¹ Schulz id. m. 112. l.

böző responsumokat egy-egy jogintézmény (pl. aqua pluvia, tutela, stipulatio stb.) körül csoportosította, s ez már önmagában nagy haladás volt elődjeinek munkáival, responsumgyűjtési módszerével szemben, azonban ez nem jelentett még sem a sabinusi-¹¹² és főként nem a gaiusi értelemben (de personis; de rebus; de actionibus) vett rendszert. Egyszerű tárgysorozat volt ez, ahol csak két vonatkozásban találunk bizonyos, az intézmények belső összefüggéseire tekintettel történő csoportosítást.

Scaevola rendszere tehát bizonyos vonatkozásban fejlődést jelentett az előbbi három jogász műveinek szerkezetéhez viszonyítva, azonban végeredményben többé-kevésbé összefüggéstelen tárgysorozati pontok halmaza volt csupán. Viszont feltehető, hogy elődjeinek responsumgyűjteményeiből sem hiányzott az egyes responsumoknak ilyen tartalmi összefüggés nélkül összeállított tárgysorozati pontok alá vonása. Aligha képzelhető el tehát, hogy pl. P. Scaevola művében a legatumra vonatkozó responsumok a mű különböző részeiben lettek volna elszórva. Viszont nem valószínű, hogy a legatumra vonatkozó responsumcsoport a halál esetére való jogutódlás más esetével (öröklés) egymásmellett szerepelt volna.

6. Felteendő ezután a kérdés, hogy Q. Mucius jogász munkássága csak az un. magánjog, vagy az egész római jog területére terjedt-e ki. A *Ius civile*, de a másik állítólagos Scaevola-féle mű is azt bizonyítják, már *ti.* töredékeikben, a rájuk történő utalásokban, hogy e jogtudós munkássága csak a magánéletviszonyok területét érintette (öröklés, tulajdon, birtok, obligatio, személyi status). Persze feltehető, hogy Q. Scaevola ugyanúgy mint apja, a *ius sacrum* területén is reszpondeált, ez a tevékenysége azonban élesen elválasztandó fentvázolt jogtudói tevékenységétől, amelyet önként folytatott. Mint pontifex maximus nyilvánvalólag hivatalból folytatott a kollegium nevében és képviselőt-

¹¹² A Sabinus-rendszer kb. a következő képet tünteti fel *Lenel* (Paling. II. k. 1257. és k.) rekonstrukciója szerint: (1) Testamentum (ruptum, irritum); intestatöröklés; szabadonbocsátott öröklése; legatum. — (2) Patria potestas; adoptio; emancipatio; statuliber; operae libertorum. — (3) Traditio; vétel; stipulatio. — (4) Societas; dos; tutela. — (5) Furtum; lex Aquilia; damnum infectum; iniuria. — (6) Jogalap nélküli gazdagodási keresetek; aedilisi edictum; operis novi nuntiatio. — (7) Novatio; correalobligatio; kezesség; vadimonium; rabszolgák stipulatioja; örökségvételi stipulatio; acceptilatio. — (8) Rei vindicatio; tulajdonszerzés; usucapio; non usus; ajándék; telki szolgalmak; vízjogok; aqua pluvia; közfolyók. — (9) Fiducia; postliminium. A fentiekben sorszámozva próbáltuk szemléltetni az egymástól tartalmilag elkülönülő részeket a Sabinus-rendszerben. Ebből megállapítható, hogy először az öröklés (1), azután a status personae (2), majd a vétel (3) intézménye körül csoportosítja Sabinus tárgysorozatát. Ezután egy olyan rész következik, ahol az egymásután következő pontok közt belső összefüggés nem állapítható meg (4), utána azonban ott látjuk az obligationes ex delicto-t négy pontban összefoglalva (5). Most ismét több összefüggéstelennek látszó pont következik (6), ezt követően azonban a contractualis obligatio (annak biztosítása, szerkezete, megszűnése) intézménye körül csoportosulnak az egyes pontok (7), majd a tulajdonjog körül tömörül 9 tárgysorozati pont (8). Végül egy megint két összefüggéstelennek látszó pontból álló rész következik (9). A Scaevola- és Sabinus-rendszer közötti összevetés két körülményről győz meg. Az egyik az, hogy míg Scaevolanál a tárgysorozati pontok közti összefüggés a kivétel, addig Sabinusnál ez a szabály, csekély kivétellel (a kilenc egymástól elkülönülő részből csak három az, amelyben ilyen összefüggés nem észlelhető), a másik az, hogy a Scaevola-rendszer hatása lényegében csak a Sabinus-rendszer első tárgyilag elkülönülő részében (öröklés) jelentkezik, a többi vonatkozásában legfeljebb a Scaevolanál található egyes, ott összefüggés nélkül szereplő tárgysorozati pontok ismétlődnek meg a Sabinusnál összefüggések szerint csoportosított tárgysorozati pontokban.

ben szóbeli véleménynyilvánító tevékenységet a *ius sacrum* területén. Ha nem lett volna főpap, ilyen tevékenység nyilvánvalólag nem terhelte volna.

További kérdés, hogy Scaevola működése csak a *ius civile*-re, mint a római magánjogra vonatkozott, vagy a praetori edictumot is érintette-e? A kérdést másképpen feltette: Scaevola csak a primitív római árucserajoggal foglalkozott-e, vagy a fejlettel is?

Jörs¹¹³ utal arra, hogy Q. Mucius interpretálta a praetori edictumot. Erre két forráshelyből következtet, amely a *vi aut clam* cselekvéssel kapcsolatos álláspontjára utal Scaevolanak (D. 43. 24. 5. 8. és 50. 17. 73. 2.). E két forráshely azonban aligha bizonyíték arra, hogy itt egy rendszeres interpretációs munkával állanánk szemben. Nagyon valószínű — s ez elől Q. Mucius semmiképpen sem térhetett ki — hogy bizonyos esetben *responsum*okat adott, feltehetőleg szóban (miután a praetori edictummal foglalkozó művéről mit sem tudunk), az edictummal kapcsolatos vitás kérdésekben. Ez a tevékenység azonban aligha haladhatta meg atyja ezirányú tevékenységének kereteit, akiről feljegyezték, hogy sok időt töltött a praetor mellett tárgyalásokon (Cic. de orat. 1. 166.), s ebből alaposan lehet következtetni arra, hogy szükség esetén maga is adott szóbeli *responsum*okat az edictummal kapcsolatban, amelyeket azután valaki feljegyeztet.¹¹⁴

Végül tisztázandó, hogy Scaevola munkásságában mi volt az előremutató, mi a konzervatív. A társadalmi körből, amelyből származott és amelyben élt, s a korszellemből, amely a hatalmasan fejlődő árutermelő rabszolgaság termelési viszonyainak felépítménye, szükségképpen adódott, hogy munkásságában két különböző irányzat tükröződjék. Származása, családi köre, főpapi funkciója szükségképpen arra vezettek, hogy szemlélete bizonyos tekintetben multbanéző legyen. Ebből következik, hogy tudományos munkássága a három köztársasági jogász munkássága alapján indult el. Ezek voltak, akik „fundaverunt *ius civile*”, s Scaevola ezt a *ius civile*t „constituit generatim in libros decem et octo redigendo” (D. 1. 2. 2. 39. és 41.). S ebből következik munkásságának az az előremutató jellegzetessége, hogy *responsum*ait esetleg talán Brutus és Manilius, valamint atyja *responsum*ait is valami módon rendezte. E „rendszer” megalkotása nagyjelentőségű volt munkásságában és még bizonyos hatást Sabinusra is gyakorolt, hiszen a Scaevola és Sabinus-féle rendszer legelső része (az öröklés körül csoportosuló intézmények) ezt bizonyítja.

Nem helyezett azonban Scaevola súlyt a jövő nagyszerű árucserajogának, a praetori jognak ekkor már nagyjából kialakuló anyagára,¹¹⁵ s valószínű, hogy e vonatkozásban csak szóbeli véleményosztogató tevékenységet folytatott.

Munkássága tartalmilag sokszor a merev pontifikális szellemű atyai szemléletnek tükröződése. Ő a kiemelkedő utolsó köztársasági jogász, aki tárgyi érvelés helyett még gyakran tekintélyi érvekre hivatkozik akkor, midőn ez már lassan neveltségessé válik a görög dialektika behatolása folytán.¹¹⁶ Merev, reak-

¹¹³ Jörs id. m. 227. l. 1. jz.

¹¹⁴ M. Wlassak (Praetor und Formel, 100. és k. l.) is valószínűnek tartja, hogy az edictum továbbképzéséhez Scaevola maga is hozzájárult.

¹¹⁵ Cicero idejében a praetori edictum anyaga már szinte lezárt anyag lehetett. Cicero mondja, hogy „qui plurimum tribuunt edicto legem annuam dicunt esse” (In Verr. 1.42.109.).

¹¹⁶ A causa Curiana esetében tartott bírósági beszédében Scaevola atyja auctoritására hivatkozva nyilvánít atyja felfogásának megfelelő merev véleményt (Cic. Brut. 52. 197.). Cicero Trebatius-hoz írt levelében ezt az auctoritásra, mint évrre való hivatkozás által jellemzett jogászi okfejtést teszi gúny tárgyává (Ad fam. 7.17.).

ciós, a fejlődő árucseréjeggel és a praetori edictummal ellentétben álló nézőpontot juttat kifejezésre atyja merev szellemében¹¹⁷ a causa Curiana keretében (Cic. Brut. 52. 195. — 53. 198. és De orat. 1. 180. és 244.), ahol a verba, vagy a voluntas primatusa tekintetében folytatott vitában a verbum döntő szerepe mellett foglal állást. Ez pedig azt jelenti, hogy a ius aequum és ius strictum harcában az utóbbit veszi védelmébe. A szigorú szóhasználathoz való ragaszkodás fellelhető nála a legatum elhatárolásánál (D. 28. 5. 35. 3. — 32. 55. pr. — 33. 9. 3. 9. — 34. 2. 33.). A szavakhoz való ragaszkodást találjuk még az örökséghez fűződő és a sacra átvételére irányuló kötelességgel kapcsolatban adott responsumnál.¹¹⁸ Ezek a példák persze nem jelentik azt, hogy Scaevola állásfoglalásaiban mindenütt a mult szemlélete érvényesült volna. Bizonyos esetekben a ius aequumot is védelmébe veszi — hiszen a stoikus iskola kétségkívül hatással volt nemcsak apjára, hanem rá is — és „callidum versutum ius”-ról beszél az aequitással szemben (Pro Caec. 65.). Rendkívül haladó és a praetori jogképzés szellemével összhangban álló volt az az álláspontja is, hogy a károkért való felelősség foka (dolos, culpa) az interesse és azon hasznok szerint változzék, amelyeket az ellenfelét megkárosító személy a jogügyletből húzott (D. 13. 6. 5. 3. — 3. 5. 10.).

8. Q. Mucius munkássága tehát a három jogász életművén épül fel, azt az irodalmi rendszer tekintetében minőségileg inkább, egyébként általában mennyiségileg fejleszti tovább és munkásságában fellelhető a konzervatív és haladó elem egyaránt.

VII.

1. Manilius, Brutus és P. Mucius helyének a köztársasági jogtudományban való meghatározására szükségünk van végül a legutolsó kiemelkedő republikánus jogász, *Servius Sulpicius Rufus* (születési éve legkorábban ie. 94-re tehető, mert a consuli tisztséget 51-ben viselte; megh. 43-ban) munkásságának vizsgálatára.

Q. Mucius Scaevolával csak közvetett kapcsolata volt. Csupán az ő mesterei: Lucilius és Aquilius voltak Scaevola tanítványai (Pomp. D. 1. 2. 2. 43. — Cic. Brut. 42. 154.), ő maga nem.

2. Munkássága hatalmas terjedelmű és változatos. Mindenekelőtt a régi nyomokon haladva hatalmas responsumgyűjteményt állított össze, 180 könyvben. Erre utal Pomponius, midőn azt mondja, hogy „reliquit persaepe centum et octaginta libros” (D. 1. 2. 2. 43.). Ezt a munkát tanítványai tették közzé, és pedig Aufidius Namusa 40 könyvben (D. 1. 2. 2. 44.) és Alfenus Varus Digesta-jában. Ez utóbbi írón keresztül műve nagy hatást gyakorolt az utókorra, hiszen Alfenus Varus Digesta-jából számos kivonat készült.¹¹⁹ Emellett a jogi irodalom három új műfajának kezdeteit nála látjuk realizálódni.

Eddig a kommentár-műfaj csak a törvénykommentár formájában jelentkezett Sextus Aeliusnál. *Servius Reprehensa Scaevolae capita*, vagy *Notata Mucii c.* műve (Gell. 4. 1. 20. és D. 17. 2. 30.) *Servius* kritikai kommentárja. Scaevola nagy művéhez, tehát egy responsumgyűjtemény bírálói magyará-

¹¹⁷ „Ipse ille Mucius paterni iuris defensor” (Cic. de orat. 1.244.).

¹¹⁸ Kübler RE 31. félkötet 444.

¹¹⁹ Schulz id. m. 254. 1.

zata. Ennek keretében Servius Scaevolát kritizálja, megállapításait módosítja, illetőleg indokolásait kiegészíti.¹²⁰

Teljesen új műfaj megalapítója Servius a monografikus irodalom terén. Ezt igazolja a „De dotibus” (D. 12. 4. 8. — Gell. 4. 3. 4.) és a „De sacris detestandis” c. műve (Gell. 7. 12. 1.).¹²¹

Újszerű irodalmi forma a praetori edictum feldolgozását tartalmazó mű, „Ad Brutum” (D. 1. 2. 2. 44. és 14. 3. 5. 1.), amely a praetori edictum speciális jellegénél fogva nem minősíthető olyan törvénykommentárnak, mint a Triperitita. Emellett közönséges törvénykommentárt is készített, hiszen Festustól értesülünk, hogy feldolgozta a XII tá. törvényt is (210. 367. 321. 322.).

Végül nála találjuk meg először a császárkor jogászainak levélformájú irodalmi műfaját, bárha csak embrionális állapotban. Erre utal Serviusnak Varrohoz írt, jogi tartalmú levele.

A fentiekből kitűnőleg Servius már a legfejlettebb irodalmi műfajokat vette igénybe jogtudományi munkájában, elsősorban olyan műfajt, mint a monográfiát, amely önmaga is bizonyíték a szerző eredeti alkotó munkája mellett.

3. Ami a görög filozófia Serviusra gyakorolt hatását illeti, ez az eddigi köztársasági jogászok közül nála jelentkezett a legerőteljesebben.

A köztársasági jogászok sorából először vele kapcsolatban van értesülésünk arról, hogy a görög földre ment filozófiát tanulni. Cicero tájékoztat arról, hogy vele együtt utazott Servius Rhodosba, hogy ott Apollonios Molontól előadásokat hallgasson (Cic. Brut. 151.). A görög dialektika módszere nagy hatással lehetett rá. Hazatérve áttért a retorikáról a jogtudományra, ahol úgylátszik nézete szerint e módszer még jobban érvényesülhetett.

A tutelaról (D. 26. 1. 1. pr. = Inst. 1. 13. 1.), s a dolus malusról (D. 4. 3. 1. 2.) rendkívüli csiszoltságot és tömörséget eláruló definíciókat adott. Más definíciói is ismeretesek, így pl. a peculiumé (D. 15. 1. 9. 2—3.), a silva cedua-é (D. 50. 16. 30. pr.), az aurum factum-é (D. 34. 2. 27. 3.).

A generatim osztályozás nála sem hiányzik. A furtumnak négy fajtát ismeri: a f. manifestum; nec. manifestum, conceptum és oblatum (Gai. 3. 183.).

Mestere az etymologizálásnak, mint a dialektikus módszer egyik hajtásának is. Ezt a „postliminium” Cic. Rep. 8. — Varro de ling. lat. 8. 41. 82.), „testamentum” (Gell. 7. 12.), „noxia” (Festus 174.), „vindicia” (Festus 367.) szavak kapcsán látjuk.

Magas nivójú retorikai képzettségre valló jogszabálymagyarázattal kapcsolatos szabályt találunk Serviusnál a következőkben:

„Duobus negativis verbis quasi permittit lex magis, quam prohibet” (D. 50. 16. 237.).

Eseti döntéssel kapcsolatban is magas absztraháló szellemi műveletet végez az indokolásnál:

¹²⁰ Krüger id. m. 68. 1. — Egyébként a mű kritikus rekonstrukciójával Sanio (id. m.) foglalkozik.

¹²¹ Mint fentebb már kifejtettük, Appius Claudius „De usurpationibus” c. munkája nem tekinthető a monografikus irodalom kezdetének, hiszen léte is rendkívül vitás.

„Servius quoque putat, si ex aedibus promissoris vento tegulae deiectae damnum vicina dederint, ita eum teneri, si aedificii vitio id accideret, non si violentia ventorum” (D. 39. 2. 24. 4.).

A görög szellem fejlesztette ki a grammatikát is. A grammatizálás sem hiányzik Serviusnál, midőn a gyámsággal kapcsolatban kiemeli, hogy más a vonatkozó szabály, ha masculinumot, más ha feminiumot érint (D. 32. 62.).

4. Mint jogtanító Scaevolától több vonatkozásban különbözött. Míg Pomponius a Mucii auditores sorában csak négyet említ, mint számottevőt, Servius kiemelendő tanítványait nagyobb számban sorolja fel, számszerint tízet (D. 1. 2. 2. 44.), akik közt olyanok szerepelnek, mint Alfenus Varus, Aufidius Namusa, Aulus Ofilius, akik közül különösen az elsőnek a klasszikus kor igen nagy jelentőséget tulajdonít.

Emellett Servius feltehetőleg nagyobb hatást gyakorolt tanítványaira. Ezt támasztja alá az a tény, hogy ők tették közzé tulajdonképpen Servius nagy művét; Alfenus Varus és Aufidius Namusa művei tulajdonképpen Servius munkájának továbbadását jelentette. „Der Einfluss des Servius als Respondierjurist und als Lehrer — mondja *Dulckeit*¹²² — ist ausserordentlich gross gewesen”. Ezért mondhatjuk, hogy „iskolát” tulajdonképpen ő teremtett először.

5. Irodalmi munkássága a rendszeralkotás művészetének jegyében valósul meg. Sajnos nem maradt ránk olyan forrásanyag, amelynek segítségével hatalmas responsumgyűjteményének vagy monográfiáinak szerkezeti felépítését a Scaevolaéhoz, vagy Sabinuséhoz hasonlóan rekonstruálni tudnánk. Egy azonban kétségtelen, éspedig az, hogy a rendszerezés tekintetében magasan felette állott Scaevolanak és nyilván megközelítette a Sabinus-féle nívót. Tisztában vagyunk ugyanazzal, hogy amikor Cicero Servius munkásságát jellemzi, belőle a baráti elfogultság is beszél, mégis kétségtelen, hogy munkásságának sajátosságait tartva szem előtt adja meg Cicero az új, eddig nem ismert jogtudóstípus munkásságának jellemzését, s ezzel azokat a követelményeket, amelyeket az ő kora a jogtudós irodalmi munkásságával szemben támasztott.

„Existumo iuris civilis magnum usum et apud Scaevolam et apud multos fuisse, artem is hoc uno (S. Sulpicio). Quod nunquam effecisset ipsius iuris scientia, nisi eam praeterea didicisset artem, quae doceret rem universam tribuere in partes, latentem explicare definiendo, obscuram explanare interpretando, ambigua primum videre, deinde distinguere, postremo habere regulam qua vera et falsa iudicarentur et quae quibus propositis essent, quaeque non essent consequentia” (Brut. 152.).

A rendszerezés — mint *Kübler*¹²³ kifejti — nála a filozófiai iskolázottság következménye volt, s különösen rhétori és logikai képzettségéből folyt. S hogy

¹²² *Dulckeit* id. m. 150. 1.

¹²³ *Kübler* RE 4. A. 358. No 95.

ezt a filozófiai képzettségét, amelynek a rendszeralkotás egyenes következménye volt, tovább növelte, igazolja Cicero alábbi kitétele:

„Non ergo a praetoris edicto... neque a XII tabulis... sed penitus ex intima philosophia hauriendam iuris disciplinam putas?” (De leg. 1. 7.),

mondja Atticus Serviusra vonatkoztatva.

6. Azt, hogy Servius nem foglalkozott a magánjogon kívülálló területekkel, a fennmaradt nagyszámú töredék bizonyítja.

Emellett — és munkájának értékelése szempontjából döntő jelentőségű — ő az első jogász a római jogtörténetben, aki nemcsak véleményeket nyilvánít a praetori edictum egyes problémáival kapcsolatban, mint azt Scaevola tette, hanem kifejezetten fedolgozza annak anyagát Ad. Brutum c. két könyvből álló munkájában. Ő az első jogász tehát, aki a fejlett árucseréjogot, a jövő igazi „római jogát”: a praetori jogot tudományos feldolgozás tárgyává teszi. A ius honorarium művelése — mint arra *Kunkel*¹²⁴ rámutat — Servius működésével veszi kezdetét.

7. Servius munkásságának értékelése kapcsán megállapítható, hogy az a kettősség, ami a nagy Scaevolánál nyomról nyomra kimutatható, nála már nem észlelhető. Munkássága minden vonatkozásban előremutató.

Lovagi családból származik, tehát az ujonnan kialakuló uralkodó réteg tagja. Apja a politikai életben semmiféle szerepet nem játszott (Cic. Mur. 16.). Politikai tájékozódása kezdetben az arisztokráciával szembenálló néppárt felé irányult, s attól csak a sullai reakciótól való félelem távolította el.¹²⁵ Az ő jogász munkássága jelenti a szenatori elem kiszorulásának kezdetét a jogtudományból és a lovagi rend behatolását oda, mondja *Kunkel*¹²⁶ Vele szabadul meg a jogtudomány a pontifexek uralma által hagyott terhes örökségtől. Scaevola e pontifikális vonal utolsó képviselője,¹²⁷ s Servius fellépése — akinek a papi kaszttal a legcsekélyebb kapcsolata sincs — e téren is fordulópotot jelent.

De nemcsak az osztályhelyezete szabta meg munkásságának irányát, hanem a kor társadalmi viszonyai is, amelyben fellépett. A triumviratusok korszaka éppen ez időre esik. A nagy átalakulás az arisztokratikus köztársaságból a katonai monarchia felé, amely a jövőt jelentette Róma számára, ez időben bontakozik ki. A gazdasági életet az árucseré általánossá válása jellemzi. Ez tükröződik a jogéletben is. Működése — mint *Kübler*¹²⁸ ezt kifejti — a formularis eljárásra való áttérés idejére esik, amikor a formulae factum conceptae kiképzése a formulae in ius conceptae mellett központi feladatot képezett. Ez időben alakul ki a contractusok tana, a felelősség egyes fokai (dolus, culpa, casus, custodia, diligentia); ekkor képződik ki, ekkor formálódik meg a birtokvédelem részletes rendszere, a merev legatum mellett ekkor alakul ki a fideicommissum. Servius fellépése tehát arra az időre esik, midőn a római jogfejlődés talán a legnagyobb lépést tette meg előre, amelyet bármikor is tett.¹²⁹

¹²⁴ *Kunkel*: Rechtsgesch. 63. 1.

¹²⁵ *Kübler* RE 4. A. 852.

¹²⁶ *Kunkel*: Rechtsgesch. 62. 1.

¹²⁷ *Schulz* id. m. 48. 1.

¹²⁸ *Kübler* RE 4. A. 859.

¹²⁹ *Kübler* u. ott.

Munkásságának előremutató volta abból is kiviláglik, hogy az ő nevéhez fűződik a praetori edictum legelső kommentárjának megalkotása. Ezzel megindította Servius a ius honorarium irodalmának kifejlődését. Az ő nyomán írta nyilván tanítványa: Aulus Ofilius „Ad edicta praetoris et aedilium curulium” c. kommentárját. Emellett az ő állásfoglalásaira utaló fragmentumok seholsem utalnak arra, hogy Servius olyan maradi felfogást képviselt volna egy kérdésben, mint pl. Scaevola több esetben is.

8. *Servius munkásságának általános jellemzéseként megállapíthatjuk tehát, hogy ő az, aki a jogtudományban a mult pontifikális tradícióival teljesen szakítva lényegében a legváltozatosabb irodalmi formák keretében új utakra lép, s nemcsak a ius civilevel, mint fejletlenebb árucserajoggal foglalkozik, de megkezdí a praetori jog, mint fejlett árucserajog tudományos művelését. Mint jogtudós széles körben felhasználja a dialektika módszerét, sokkal szélesebb és változatosabb körben, mint Scaevola, s az utóbbi kazuisztikájával szemben inkább a teoriára helyezi a súlyt.¹³⁰ Míg irodalmi rendszerében Scaevola inkább csak tárgysorozati pontok szerint csoportosítja responsumait, Servius rendszerében az „ars” a theoretikus csoportosítást jelenti, korának felfogása szerint. Ő teremtette meg az első valóságos jogi „iskolát”, s ennek folytán az ő hatása — kiváló tanítványainak működése következtében — nagyobb volt az utókorra, mint Scaevolaé, hiszen a klasszikusok és Gaius őt — jelen ismereteink szerint — lényegesen többször idézik, mint Scaevolát.*

3. A D. 1. 2. 2. 39. ÉS D. 1. 2. 2. 41. EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYÁNAK ÉRTÉKELÉSE

I.

1. S most ismét eljutottunk először feltett kérdésünkhöz, hogy hogyan oldható fel az a legalább is látszólagos ellentmondás, amely Pomponius két fenti szövegrészéből kitűnik, hogy ti. egyrészt azt mondja előbb, hogy a három köztársasági jogász (Manilius, Brutus és P. Mucius Scaevola) „fundaverunt ius civile”, másrészt pedig lerögzíti, hogy Q. Mucius Scaevola „ius civile primum constituit generatim”.

2. A kérdésre Sanio¹³¹ azt a feleletet adta, hogy a három jogász munkássága szolgált alapul Q. Mucius Ius civile-je számára, míg Schneider¹³² szerint e három jogász indokolta meg először tudatosan véleményeit. Persze e megállapítások nem alapszanak szélesebbkörű vizsgálaton, s inkább csak a szerzők szubjektív benyomásainak eredményei.

Ilyen egyértelmű és általános jellegű válasz a kérdésre lehet tetszetős, de semmiesetre sem nyugszik elég reális alapokon. A kérdés megválaszolásához az segíthet hozzá, ha a fenti analízis alapján megkíséreljük először azokat a fordulópontokat rögzíteni, amelyek a köztársasági Róma jogtudományának fejlődésében jelentkeztek, s ezek rögzítése után próbálhatjuk meg a két fordulópont közti jogtudomány legjellemzőbb sajátosságainak kiemelése útján a kérdésre feleletet adni.

¹³⁰ Schanz-Hosius id. m. I. k. 593. l.

¹³¹ Sanio id. m. 202. l.

¹³² Schneider id. m. 37. és k. l.

II.

1. Minden vitán felül áll, hogy a régi római jogtudomány a pontifexek collegiumának monopoliumát képezte. Ez a monopolium a XII t. törvény közzétételével, tehát a pontifexek titkos tudományának súlyos sérelmére történt ezzel az aktussal súlyos csapást szenvedett, de csak fokozatosan tört meg. Ennek a folyamatnak befejeződését jelzi Appius Claudius és Gn. Flavius fellépése, akik már több vonatkozásban függetlenítték magukat a pontifexetől. Az első fordulóponthoz tehát mintegy 50 évre tehető a XII t. törvény közzététele és a két jogász fellépése (ie. 300 körül) közé. -

E fordulóponthoz kezdődő korszak jogtudományára Appius Claudius és Gn. Flavius, valamint Sextus Aelius és a Catok működése nyomja rá bélyegét. Jellegzetességei e korszaknak:

- a inkább gyűjtögető jellegű, mint eredeti alkotó munka,
- a görög filozófia hatásának hiánya, sőt attól való idegenkedés,
- a jog főképp szóbeli responsumok útján és csak részben irodalmi módon való művelése,

- a jog rendszeres oktatásának hiánya,
- a római jog egészével és nem csupán a „magánjoggal” való foglalkozás,
- a fejlődőképes árucseréjog, a praetori jog teljes ignorálása,
- a merev, arisztokratikus, konzervatív szemlélet, kevés fogékonyság a fejlődés iránt, még akkor is, ha egyes jogtudósok, mint a Catok származásuk szerint nem eredtek a nobilitásból. E merevség abból eredt, hogy ezek a jogászok, ha nem is voltak a pontifexek collegiumának tagjai, s ha meg is szűnt a pontifexek jogszolgáltatási monopoliuma, a pontifexek collegiumával mégis szoros kapcsolatban voltak, s a pontifikális hagyományokat, a merev szemléletet, rugalmatlanságot, a jogszabály betűihez való ragaszkodást terhes örökségként cipelték magukkal.

2. Három jogásznak fellépése fordulóponthoz jelent a jogtudomány fejlődésében, mint ahogy a III. század fordulóján és a II. század is fordulatot jelentett Róma gazdasági (ártermelés kibontakozása), társadalmi (demokratikus mozgalmak a Gracchusok mozgalma) és jogéletében (lex Aebutia). Az ő munkásságuk jellegzetességei:

- a gyűjtögető munkáról az alkotó munkára való áttérés,
- a görög filozófia hatásának megjelenése irodalmi munkásságukban,
- a jogtudomány irodalmiságának kialakulása s a jog szóbeli művelésének fokozatos háttérbe szorítása,
- a jog rendszeres, habár még szűk körben történő oktatása,
- csupán a római „magánjoggal” való foglalkozás,
- az első lépések a praetori jog kommentálása felé.

A három jogász munkásságában a haladó és a konzervatív elem (az utóbbi kevésbé) megtalálható. Manilius „homo novus”, aki családi kapcsolatai folytán is ment a pontifexi befolyástól. Brutus régi nemessége ellenére a görög szellem képviselője, mint ezt munkája igazolja, csupán P. Mucius Scaevola viszi tovább a pontifexi hagyományokat főpapi hivatása és családi kapcsolatai folytán.

Ha most Q. Mucius Scaevola munkásságát vizsgáljuk, lényegében ugyanezeket a jellegzetességeket állapíthatjuk meg. Munkássága alkotó jellegű, a görög filozófia érvényesül benne, tevékenysége irodalmi, a jogtudomány oktatásával fokozottabb mértékben foglalkozik, mint Brutus és atyja, bár még kife-

jezett „iskolát” nem látunk nála kialakulni. Ő is csak a római „magánjoggal” foglalkozik, s további lépéseket tesz a praetori edictum kommentálása felé, valószínűleg azonban inkább csak szóbeli responsumok adása formájában. Végül munkásságában tükröződnek a forrongó korszak és családja pontifikális tradíciói egyaránt, miért is néha rugalmas a jogszemlélete, néha azonban atyja auctoritására hivatkozva merev, konzervatív álláspontot képvisel.

A három jogász és Q. Mucius Scaevola munkássága között tehát — a fentiek szerint — inkább mennyiségi a különbség, mint minőségi. Alkotó munkája mélyebb, a dialektika alkalmazása általánosabb, a jog szóbeli művelése nála még jobban háttérbe szorul, a jog oktatását szélesebb körben és rendszeresebben végzi, többet foglalkozik a praetori joggal, mint elődei stb. Egyetlen minőségi különbséget lehet csupán megállapítani Scaevola és három elődje munkássága közre: ez a *Ius civile c. responsumgyűjtemény ún. rendszere*. Míg a három előd valójában legfeljebb a responsumok bizonyos kérdés körül csoportosítását végezhetette el e kérdések közt azonban belső összefüggéseikre tekintettel semmiféle kapcsolatot nem teremtettek, addig Q. Mucius már a kérdések összefüggésére (pl. az öröklés körül csoportosuló intézmények, mint a legatum, intestat-öröklés) is bizonyos mértékben, de csak helyvel-közzel figyelemmel volt. Meg kell azonban jegyezni, hogy az ún. Scaevola-rendszer igen messze állott nemcsak a fejlett gausi, de a még kevésbé fejlett Sabinus-rendszertől is. Jellemzően mondja Lenel,¹³³ hogy Scaevola rendszere oly távol állott egy modern rendszertől, mint „ég a földtől”.

3. További fordulópont a köztársasági jogtudományban Servius fellépésével észlelhető.

Az ő működése jelenti a theoria megjelenését a római jogtudományban a legmagasabbrendű alkotó munkáét:

ezt a munkásságot a görög filozófia hatása alatt végzi Servius, hiszen ő volt az első a neves köztársasági jogászok közül, akiről úgy tudjuk, hogy görög földön hallgatta a rhétorikát. Cicero Scaevolát úgy jellemezte, hogy birtokában volt a *Ius civile* magasfokú praktikus ismeretének, ez azonban más jogászoknál is fellelhető szerinte. De az „ars”, vagyis a jognak az az ismerete, amely nem a mindennapi gyakorlatból (usus) ered, hanem a jog belső értelmének felismeréséből,¹³⁴ ez csak Servius munkásságának volt a sajátja. Cicero mondja:

„Hic Brutus: An tu inquit etiamne Q. Scaevolae Servium anteponis? Sic enim inquam Brute existumo, artem in hoc uno, quod nunquam” (Brut. 41. 152.).

Ebből következik Servius munkásságának Scaevolaénél magasabbfokú rendszerezettsége.

Servius volt lényegében az első, aki a principatus „iskoláihoz” hasonló iskolát hívott életre.

Servius volt az első, aki a praetori edictum kommentárját megírta.

Munkássága minden vonatkozásban előremutató volt, hiszen sem osztályhelyzete, sem családi viszonyai, sem beállítottsága (görögös műveltség) nem fűzték a magas arisztokráciához, ill. a pontifexek kollegiumához.

¹³³ O. Lenel: Das Sabinussystem (Strassburg. 1892.). 14. 1.

¹³⁴ Schneider id. m. 34. 1.

III.

Ezek után megadhatjuk talán a feleletet a Pomponius-féle két forrás hellyel kapcsolatban is.

Manilius, Brutus és P. Mucius Scaevola munkássága kb. a jogtudomány azon fejlődési fázisába esik, mint Q. Mucius Scaevolaé. A különbségek köztük inkább mennyiségi, mint minőségi. Egy alapvető minőségi különbség látszik köztük, ez a tudományos munkába bevitt bizonyos rendszer, amelyet Scaevola-rendszernek is neveznek. Ha ez primitív rendszer is, de fejlettebb irodalmi munkásságot jelez, mint a három elődé. Ezt a különbséget juttatja kifejezésre nyilvánvalólag Pomponius is.

A három jogá teremtette meg lényegében a római jogtudományt. Ezt nézetünk szerint a gyűjtő munkáról az alkotó munkára való áttéréssel, a dialektikának a civiljogba való bevitelével és a jogtudomány írásbelivé tételével érték el. Ezen az alapon kezdte meg működését Q. Mucius, aki valószínűleg három elődjének, főként atyjának responsumanyagát a maga hatalmas anyagával összeolvasztva, tárgysorozati pontok szerint rendezve adta közre. Ezt látszik kifejezni Pomponius, midőn azt mondja, hogy „ius civile primus constituit generatim in libros decem et octo redigendo” (D. 1. 2. 2. 41.).

Д-р Элемер Полаи

Профессор университета

„PUBLIUS MUCIUS ET BRUTUS ET MANILIUS...
FUNDAVERUNT IUS CIVILE“

(К истории юридических наук республиканского Рима)

(Резюме)

I. Между D.1.2.2.39. и 41 видно существование определенного противоречия поскольку в этих фрагментах Помпоний сначала считает Публия Муция, Бруте, а затем К. Муция Скеволу — жреца называет в какой-то форме основателем римского права. Это противоречие занимало уже и романистов прошлого столетия (Шнейдер и Санио), но эти романисты исходя исключительно из непосредственного анализа вышеуказанных текстов желали определить роль этих трех юристов и К. Муция Скеволы и не обращали внимания на общественные условия данной эпохи. В правильном направлении начали свои исследования по этому вопросу Иерс, а затем Кункель и Шульц, но вышеуказанный вопрос по существу и ими не был выяснен.

II. Период деятельности М. Манилия, М. Юния Брута и Публия Муция Скеволы охватывает полстолетия, начинающееся с шестидесятых годов II. века до н. э. В это время Рим переходит к промышленному производству, осуществляемому рабами. Торговля, развернувшаяся вследствие этого вызвала многие новые условия жизни, об урегулировании которой необходимо было позаботиться. Наряду с правовой системой примитивного товарообмена (*ius civile*) в это время сформировалась правовая система развитого товарообмена (преторское право). Процесс выравнивания между ними происходил путем римской трактовки определенных понятий в греческой философии (*aequitas, ius naturale, ius gentium*). Эти философские категории постепенно расширили жесткие границы *ius civile* и преторского права. Борьба между старым и новым становится ясной в период работы именно этих юристов. Образуется каста юристов, которая прекращает связь с прежней кастой юристов-жрецов. В то же время рытари выходят на первый план по отношению к прежнему дворянству. Общественная борьба этой эпохи ведет наконец к падению революции.

III. Расцвет республиканской юриспруденции приходится как раз к эпохе жизни этих трех юристов. Каковы же были признаки этого расцвета. По словам Цицерона признаками настоящих юридических наук является творческая юридическая деятельность (Об ораторах 1.48.212 и 2.33.142 — О гражданском долге 2.65 — К Бруту 152, — О законах 2.47), теоретическая обработка права, «родовая» классификация неурегулированных случаев, род, как целое разделяется на части, а именно определение, объяснение, различение (а следовательно применение метода греческой диалектики), и преподавание юридических наук по вышеуказанным принципам. Критерием могло еще быть явно и письменное фиксирование результатов юридических наук. Цицерон не указывает на признаки содержания развитости права, однако они бесспорно могут быть установлены. Более примитивное право занимается не только правовой системой товарооборота, но и правом урегулирования условий общественной жизни, а следовательно по существу занимается еще не дифференцированной правовой системой в ее целом; а более развитое право уже занимается только правовой системой това-

робо́рота. Более примитивное право еще не затрагивает правовую систему развитого товарооборота (преторское право), а более развитое право уже освещает и это. Решающее значение имеет также и то, что деятельность юриста носит консервативный характер (носит на себе традиции жрецкого права), или же лишено понтификальных традиций. На то, какое место занимают три наших юриста в республиканском праве мы можем дать ответ так, если рассмотрим развитие права после упадка понтификального права, по вышеуказанным точкам зрения.

IV. Эпоха продолжающаяся до Секста Элия (начало III столетия до н. э.) характеризует деятельность юристов, охватывающих примитивную и всю правовую жизнь, на которых оказывали влияния дворянские традиции. (Аппий Клавдий, Гн Флавий и т. д.). Это право еще только отчасти освободилось от влияния жрецов. В это время началось самостоятельное осуществление права со стороны отдельных государственных деятелей. Это правовая деятельность только в отдельных случаях обретала литературную форму.

Деятельность Секста Элия еще была лишена влияния греческой философии. Наряду с работой по сбору (Элианское право), однако, у него уже мы находим творческие, комментирующие труды (Трипертита). Его творчество распространяется уже на всю тогдашнюю римскую правовую систему, ибо XII статейный закон, который охватывается в труде Трипертита по существу охватывает все римское право.

Юридическая деятельность Катон шла еще по старому направлению. Разве только сборник ответов младшего Катон означал новый литературный жанр. Греческая философия еще ни у одного из них не оказывала своего влияния, более того, старший Катон начал явную борьбу против этого философского направления. Его деятельность поэтому носит ретроградный характер, ибо в противоположность Сексту Элию, правившему с понтификальным правом он обращается именно к понтификальному праву. Деятельность младшего Катон, поскольку она носит следы прогресса, в том что право у него становится в действительности литературным, что конечно и даже "у него" не исключает, как и у него последователей, деятельность по устной даче ответов.

Творчество М. Манилия, М. Юния Брута и П. Муция Скеволы означает поворотную точку в республиканском праве. Их творчество по сравнению с предшественниками, усилилось. В их творчестве впервые проявляется влияние греческой философии (применение диалектического метода). У Брута появляется новый литературный жанр (исагогическая литература). Они явились первыми, кто дал юридическим наукам известных учеников. Их деятельность органичилась только «частным правом». Манилий и Брут выступали против дворянской реакции и представляли направление, направленное в сторону греческой философии (П. Муций, однако еще носил в себе понтификальные традиции).

Деятельность К. Муция Скеволы (жреца) построена на творчестве трех предшественников. Это творчество он развивает дальше в качественном отношении, в отношении литературной системы, а в остальном скорее всего только в количественном, отношении. В его творчестве в одинаковой мере сказывается консерватизм (понтификальные семейные традиции) и прогрессивные элементы (диалектика).

Сервий Сульпиций Руф является тем юристом, который полностью порвал с понтификальными традициями прошлого в самых разнообразных литературных формах вступил на новые пути и не только начал научное осуществление гражданского права но и правовой системы развитого товарооборота, преторского права. Он широко применял метод диалектики и в противоположность казуистике Скеволы скорее обращал внимание на теорию. Его научная система достигает уровня «искусства». Он явился создателем первой настоящей юридической «школы». Таким образом его творчество означает намного большую точку поворота в республиканском праве нежели творчество Скеволы.

V. Римское право по существу, следовательно, создали Манилий, Брут и П. Муций Скевола. Творчество К. Муция Скеволы является количественным развитием их деятельности и по существу является новым только в отношении создания научной системы. Эта, кажется выражается видимым противоречием, обнаруживаемом в двух вышеупомянутых источниках.

PROF. DR. ELEMÉR PÓLAY

„PUBLIUS MUCIUS ET BRUTUS ET MANILIUS... FUNDAVERUNT IUS CIVILE“

(Zur Geschichte der Rechtswissenschaft der römischen Republik)

(Zusammenfassung)

I. Zwischen D. 1. 2. 39. und 41. scheint ein gewisser Widerspruch zu bestehen, da Pomponius in diesen Fragmenten zuerst P. Mucius, Brutus und Manilius, später aber Q. Mucius Scaevola (pontifex) in irgendeiner Form als Begründer des römischen Rechts bezeichnet. Dieser Widerspruch hatte auch schon die Romanisten des vergangenen Jahrhunderts (Schneider und Sanio) beschäftigt, diese Romanisten aber wollten ausschliesslich von der strikten Analyse der erwähnten Texte ausgehend die Rolle der drei Juristen, bzw. des Q. Mucius Scaevola charakterisieren und liessen die gesellschaftlichen Verhältnisse der damaligen Zeit ausser Acht. Jörs und später Kunkel und Schulz nahmen ihre einschlägigen Forschungen in richtiger Richtung auf, doch blieb die obige Frage im wesentlichen auch bei ihnen ungeklärt.

II. Die Tätigkeit von M. Manilius, M. Junius Brutus und P. Mucius Scaevola erstreckt sich über einen Zeitraum von 50 Jahren, beginnend von den 60-er Jahren des II. Jahrhunderts v. u. z. Damals ging Rom zur Betriebsproduktion mit Sklaven über. Der sich daraus entwickelnde Handel schuf zahlreiche neue Lebensverhältnisse, an deren Regulierung gedacht werden musste. Neben dem primitiven Warenaustauschrecht (ius civile) entwickelte sich in dieser Zeit das hochstehende Warenaustauschrecht (ius praetorium). Der Nivellierungsprozess zwischen beidem geht nach römischer Rezeption gewisser Begriffe der griechischen Philosophie (aequitas, ius naturale, ius gentium) vonstatten. Diese philosophischen Kategorien lockerten die starren Grenzen des ius civile nach und nach auf, so dass die Wechselwirkung von ius civile und ius praetorium möglich wurde. Der Kampf des Alten mit dem Neuem wurde gerade in der Zeit der Tätigkeit unserer Juristen deutlich. Es tritt eine Juristenkaste auf, die keine Beziehung zur alten, pontificalen Juristenkaste hat. Gleichzeitig stossen gegenüber dem früheren Nobilität die Ritter vor. Die gesellschaftlichen Kämpfe dieser Epoche führen schliesslich zum Sturz der Republik.

III. Das Aufblühen der Jurisprudenz der Republik fällt gerade in die Zeit der drei Juristen. Welches waren die Merkmale des Aufschwunges? Nach Cicero die Kriterien der wirklichen Rechtswissenschaft (De orat. 1. 48. 212. und 2. 33. 142. — De off. 2. 65. — Brut. 152. — De leg. 2. 47.) waren: die schaffende juristische Tätigkeit, die theoretische Kultivierung des Rechts, die Klassierung „generatim“ der schwebenden Fälle, die Teilung der Genus, als Ganzes, die Definierung, Erklärung, Distinguierung (d. h. also Anwendung der Methode der griechischen Dialektik) und der Unterricht der Rechtswissenschaft nach den obigen Grundsätzen. Als Kriterium kam offensichtlich noch die schriftliche Abfassung der Ergebnisse der Jurisprudenz in Frage. Cicero verweist nicht auf die inhaltlichen Kriterien des Entwicklungsstandes, die jedoch zweifellos festgestellt werden können. Die primitivere Rechtswissenschaft befasst sich nicht nur mit dem Warenaustauschrecht, sondern mit dem die öffentlichen Lebensverhältnisse regulierenden Recht, also im wesentlichen mit dem noch nicht differenzierten Rechtssystem in seiner Gänze; die entwickelte Rechtswissenschaft beschäftigt sich aber nur mit dem Warenaustauschrecht. Die primitivere Rechtswissenschaft berührt noch das ent-

wickelte Warenausrecht überhaupt nicht (*ius praetorium*), während die entwickeltere Jurisprudenz auch schon das prätorische Recht kommentiert. Von entscheidender Bedeutung ist auch die Tatsache, dass die Arbeit des Juristen einen konservativen Charakter hat (die Traditionen der pontifikalischen Rechtswissenschaft mit sich trägt) oder aber frei von den pontifikalischen Traditionen ist. — Auf die Frage, welche Stelle unsere drei Juristen in der Jurisprudenz der Republik einnahmen lässt sich nur dann Antwort beteiien, wenn wir die Entwicklung der Rechtswissenschaft nach dem Verfall der pontifikalischen Jurisprudenz, im Sinne der erwähnten Gesichtspunkte untersuchen.

IV. Die bis zu Sextus Aelius (Wende des III. Jahrhunderts) reichende Epoche ist durch das primitive und das ganze Rechtsleben umfassende, von den adligen Traditionen beeinflusste Juristentätigkeit gekennzeichnet. (Appius Claudius, Cn. Flavius usw.). Diese Jurisprudenz hatte sich erst zum Teil von den Einflüssen der Pontifexen freigemacht. Damals begann für die einzelnen Staatsmänner die individuelle Kultivierung der Rechtswissenschaft. Diese juristische Tätigkeit hat nur in Ausnahmefällen literarischen Charakter angenommen. — Die Arbeit des Sextus Aelius ist noch von dem Einfluss der griechischen Philosophie frei. Ausser der Sammelarbeit (*ius Aelianum*) ist aber auch schon die schaffende, kommentierende Arbeit bei ihm anzutreffen (Tripertita). Sein Werk umfasst noch das ganze damalige römische Rechtssystem; das Zwölfafelgesetz, das in der Tripertita enthalten ist, ist im wesentlichen die Fassung des ganzen römischen Rechts. — Die juristische Tätigkeit der Catonen bewegt noch im alten Fahrwasser. Höchstens stellt die Responsum-Sammlung des jüngeren Cato einen neuen literarischen Kunststil dar. Die griechische Philosophie ist noch bei keinem von beiden zu spüren. Im Gegenteil der ältere Cato nimmt ausgesprochen den Kampf gegen diese Ideenströmung auf. Die Arbeit des älteren Cato hat daher auch retrograden Charakter, da er sich — im Gegensatz zu S. Aelius, der mit der pontifikalischen Rechtswissenschaft gebrochen hat — gerade der pontifikalischen Rechtswissenschaft wieder zuwendet. Dagegen ist die Arbeit des jüngeren Cato derart vorausschauend, das die Jurisprudenz bei ihm tatsächlich literarisch wird, was natürlich weder bei ihm, noch bei seinen Nachfolgern die mündliche Responsumtätigkeit ausschliesst.

Das Lebenswerk von M. Manilius, M. Junius Brutus und P. Mucius Scaevola bedeutet einen Wendepunkt in der Rechtswissenschaft der römischen Republik. Sie üben im Vergleich zu ihren Vorgängern schon eine wirklich schaffende Arbeit aus. Der Einfluss der griechischen Philosophie ist an ihrer Arbeit zuerst nachweisbar (Anwendung der dialektischen Methode). Bei Brutus erscheint eine neue literarische Gattung (isagogische Literatur). Sie geben als erste der Rechtswissenschaft namhafte Schüler. Ihre Arbeit beschränkt sich nur schon auf das „Privatrecht“. Manilius und Brutus vertreten diejenige Richtung, die sich der adeligen Reaktion entgegenstellt und der griechischen Philosophie zuwendet (Publius Mucius ist aber noch immer Träger der pontifikalischen Traditionen).

Die Arbeit von Q. Mucius Scaevola (pontifex) ist auf dem Lebenswerk seiner drei Vorgänger aufgebaut. Dieses Lebenswerk wird von ihm in bezug auf das literarische System qualitativ, sonst aber nur quantitativ weiterentwickelt. In seiner Arbeit kommen das konservative (Traditionen der Pontifexfamilie) und das fortschrittliche Element gleicherweise zur Geltung (die Anwendung der Dialektik).

Servius Sulpicius Rufus ist es, der mit den pontifikalischen Traditionen restlos bricht, in allerabwechslungsreichsten literarischen Formen neue Wege beschreitet und nicht nur das Zivilrecht, sondern auch das entwickelte Warenausrecht, das *ius praetorium* wissenschaftlich zu bearbeiten beginnt. Er wendet die dialektische Methode weitgehend an und legt eher Wert auf die Theorie, im Gegensatz zur Kasuistik des Scaevola. Sein wissenschaftliches System erreicht das „ars“-Niveau. Er ist der Begründer der ersten wirklichen „Rechtsschule“. Deshalb bedeutet sein Lebenswerk viel eher einen Wendepunkt in der Rechtswissenschaft der Republik, als die des Scaevola.

V. Die römische Rechtswissenschaft der Republik wurde daher im wesentlichen vom Manilius, Brutus und Publius Mucius begründet. Das Lebenswerk des Q. Mucius Scaevola stellt die quantitative Weiterentwicklung ihres Werkes dar und ist nur insofern neu als es das wissenschaftliche System geschaffen hat. Der scheinbare Widerspruch in den beiden eingangs erwähnten Quellenangaben scheint dadurch ausgedrückt zu sein.